

A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban

Tóka Gábor

Megjelent a *Törések, hálók, hidak: Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon* (szerk. Angelusz Róbert és Tardos Róbert) című kötetben; Budapest: DKMKA, pp. 17-64.

E tanulmánykötet megírása olyan kutatókat hozott össze egy közös vállalkozásra, akik valamennyien hosszú évek óta foglalkoznak a magyar választói magatartás vizsgálatával. A kötet tanulmányai egymással is vitatkozó nézőpontok alapján vizsgálják azt, hogy miként különülnek el az egyes magyar politikai pártok szavazótáborai, és milyen tényezők alakítják viselkedésüket. A jelen kötet minden korábbi vállalkozásnál részletesebb és átfogóbb képet igyekszik adni erről, elsősorban egy kifejezetten a jelen kötet megírásához készült, 2003. novemberi, viszonylag nagy mintán, és rendhagyóan részletes kérdőívvel készült közös kutatásunk adatainak a felhasználásával.

Az első két fejezet arra törekszik, hogy egy általánosabb, ha úgy tetszik, madártávlati perspektívából tekintsen rá a XXI. század eleji magyar választói magatartásnak azokra az alapvető jellemzőire, amelyek a további fejezetekben rendre visszaköszönek majd, és részletes elemzést nyernek. Három eszköz szolgálja majd e madártávlat megteremtését. Egyrészt ez a fejezet egy nagyon általános, és – szándékoltan - normatív fogalmi keretet alkalmaz, ami a demokratikus rendszer alapvető funkciói szempontjából vizsgálja a magyar választói magatartást. Másrészt nemzetközi összehasonlításba helyezi a magyar választói magatartás néhány alapvető jellegzetességét, hogy a nemzeti önelégültség illetve habituális önkritika félrevezető reflexei nélkül latolgathassuk, vajon miben is különlegesebbek a magyar választások, és miben nem. A második fejezet pedig megpróbálja a hazai pártrendszer immár másfél évtizedes fejlődéstörténetébe ágyazni azokat a tényeket, amelyek a későbbi fejezetek immár javarészt adottságnak tekintenek majd a XXI. század magyar politikai rendszere számára. Kezdjük tehát a normatív értelmezési keret felvázolásával.

1. Elméleti keret

1.1 A mérsékelt változások fontossága: népképviselő egyesítő és megosztó kérdésekben

Bármely a választói magatartásra, választásokra, politikai pártok és vezetők szavazóbázisára vonatkozó elemzés óhatatlanul is az állandóság és a változás mértékét és okát kutatja. A két fogalom összekapcsolódása triviális: bármilyen kicsik vagy nagyok is a változások az egyik választásról a másikra, a változások jelentőségét és értelmét az adja meg, ami állandó marad. Azért érdekes az, hogy milyen sok szavazatot veszített vagy nyert egy párt, mert közben a párt neve és számos egyéb jellemzője viszont változatlan

maradt. Az állítás fordítva is igaz: attól érdekes az, hogy a párt szavazótáborának jellemző vonásai most is hasonlóak a négy vagy éppen tizenöt évvel korábbihoz, mert közben annyi minden megváltozott a társadalomban és a politikában, hogy azt hihetnénk: senkinek a választói döntéseit nem befolyásolhatják ma már azok a tényezők, amelyek néhány évvel korábban még olyan fontosnak tűntek.

Korántsem triviális viszont az - habár alapvető jelentőségű -, hogy a változás és állandóság fogalmpárja adja minden értelmezés alapvető keretét demokratikus választások esetén. Éppen azért van ez így, mert a szabad választások azért tudják legitimálni egy parlamenti többség és egy kormány uralmát, mert másképpen is alakulhatott volna az eredmény. A választási eredményeknek meg kell teremteniük és fenn kell tartaniuk azt a hitet – szavazók és politikusok körében egyaránt -, hogy a szavazók széles körének politikai elvárásait sikeresen megtestesítő politikusok elnyerik méltó jutalmukat, a rosszakat pedig megbüntetik. Ha mindig minden párt pont ugyanannyi szavazatot kap, mint korábban, függetlenül attól, hogy az előző években mennyire és milyen sikerrel törekedett arra, hogy a szavazók szemében népszerű ügyeket szolgáljon, akkor aligha várhatjuk el a politikusoktól, hogy azt higgyék, politikai teljesítményük arányában juthatnak hatalomhoz. Ha például a szavazók szemmel láthatólag nem büntetik meg a látni vélt korrupciót és a tetten ért ostobaságot, és nem jutalmazza meg a politikai érzelmeiket hatékonyan kifejező, magas gazdasági növekedés, javuló közbiztonság, és hasonló jó dolgok felett országló vezetőket, akkor a politikusok is könnyen elveszíthetik minden indítékukat arra, hogy sajátosan népképviselői teljesítményük alapján próbáljanak hatalomra jutni és hatalmon maradni.

Almond és Verba (1963) közismert gondolatmenete szerint a demokratikus rendszerek kielégítő működéséhez nem elég az olyan formális intézményi keretek megléte, mint a szabad választások, a plurális média, a többpártrendszer, és így tovább. Bizonyos alapvető beállítottságok, viselkedési rutinok meglétére is szükség van mind a szavazók, mind a politikusok körében. Így például az állampolgárok viselkedésében a politikai részvétel és a politikai távolmaradás, a politikusok iránti bizalom és bizalmatlanság, az érdeklődés és az érdektelenség bizonyos egyensúlyára van szükség ahhoz, hogy a képviselői demokrácia rendeltetészerűen működjön. Nem érdekes itt most az, hogy vajon megállapítható-e, és egyáltalán létezik-e a politikai bizalom, részvétel, és érdeklődés valamilyen ideális szintje. Lényegesebb ennél az a megfigyelés, hogy a választói döntések ingatagsága tekintetében is van egy olyan, pontosan persze ki nem jelölhető és nyilván meglehetősen széles – de azért arany! - középút, amelyen haladva növekszik annak esélye, hogy az állampolgárok egyéni és kollektív törekvéseit viszonylag jól kifejező politikusok jutnak és maradnak hatalmon.

Ennek belátásához először is arra kell felfigyelnünk, hogy a politikai kérdéseket viszonylag könnyen feloszthatjuk a közvéleményt megosztó és a közvéleményt egyesítő ügyekre.¹ Amikor egy megosztó kérdés kerül a politikai napirend élére, akkor ennek

¹ Az angolszász irodalomban hol a “positional issues - valence issues”, hol pedig a “policy vs. competence/performance evaluations” kifejezésekkel ragadják meg ezt a különbséget. Ezeknek a kifejezéseknek a közvetlen magyarítása azonban vagy nehézkes lenne, vagy pedig félrevezető asszociációkat keltene, ezért vezeték itt be egy másféle terminológiát.

hatására különböző választói csoportok más-más pártok irányába mozdulnak el. Amikor egy egyesítő kérdés ragadja meg a közvélemény figyelmét, vagy pontosabban egy fontos kérdés ilyen típusú napirendi pontként kezd el működni, akkor az nagyjából ugyanabba az irányba mozgat mindenkit, akinek a pártválasztása megváltozik az adott kérdés előtérbe kerülése nyomán.

Az első típusba tartozó ügyek megosztják a közvéleményt abban az értelemben, hogy különböző emberek mást-mást akarnak, és így kívánságaik nem teljesülhetnek egyszerre: az egyik örömmel megengedné, a másik viszont örökre megtiltaná, hogy bárki is felhőkarcolókat építhessen Budapest belvárosában; az egyik bőséggel költene közpénzeket a veszteséges mezőgazdasági vállalkozások modernizálására, a másik viszont kifejezetten kártékonynak tartaná ezt, és így tovább. Ilyen megosztó kérdésekben akkor tudják a választások kifejezni a közvéleményt, ha a pártok többé-kevésbé különböző álláspontokat képviselnek, és álláspontuk népszerűsége arányában több vagy kevesebb támogatót szereznek az adott kérdés politizálódása nyomán. Ez elősegíti azt, hogy egy-egy politizált megosztó kérdésben a középső („medián”²) szavazó álláspontjához közel álló kormánypolitika alakuljon ki – feltételezve persze a demokratikus körülményeket, a jövőbeni választási győzelmekre törekvő pártokat, és a kormánykoalíciók formálódásának a pártprogramokhoz illetve az egyes pártok képviselőszámához igazodását.³ A középső szavazó álláspontja pedig általában közel áll az állampolgári vélemények átlagához, amely utóbbi pedig az ideális közpolitikai

² Középső szavazónak azt az állampolgárt szokás nevezni, akitől egy adott politikai dimenzióban – például hogy mennyire legyen progresszív a jövedelemadó - pontosan annyian állnak az egyik véglet irányába, mint a másikba (tehát balra is, meg jobbra is). A politikai életben természetesen gyakori az, hogy az alternatívák látszólag egy igen-nem kérdésre egyszerűsödnek, mint egy népszavazáson. Azonban még a látszólag „természetszerűleg” igen-nem kérdéseken is, mint pl. a halálbüntetés fenntartása vagy eltörlése, valójában egy kontinuum mentén helyezhetők el az állampolgári preferenciák aszerint, hogy mennyire intenzíven kívánják vagy ellenzik a halálbüntetés teljes eltörlését, és természetesen folyamatos a preferenciák megoszlása abból a szempontból, hogy ki milyen sok esetre nézve szeretné a halálbüntetés fennmaradását, támogatná-e a halálbüntetést fenntartó országok elleni nemzetközi fellépést, és így tovább. Végeredményben tehát minden politikai kérdésben létezik egy középső szavazó, akitől balra és jobbra is ugyanannyian helyezkednek el, és csak a politikai szereplőktől és folyamatoktól függ, hogy mennyiben tálalják a kérdést vagy-vagy alapon. Akárhogy is tesznek azonban, többségi szavazás mellett mindig a medián szavazó által támogatott álláspontnak van a legnagyobb győzelmi esélye. Ennek az álláspontnak a közjőval való utilitárius egybevetése során természetesen fel kell tételeznünk, hogy a politikai preferenciák egy többdimenziós, folytonos térben helyezhetők el, és így a mértani értelemben vett távolságok szóképe többé-kevésbé értelmesen alkalmazható a politikai világra. Így például feltételezzük, hogy elvben kiszámítható: egy-egy politika milyen messze van egy-egy állampolgár preferenciájától. Akor pedig ezeket a távolságokat összegezzük a teljes népességre úgy, hogy mindenkinek – tehát minden egyes ember preferenciáinak – azonos súlyt tulajdonítunk. Könnyen belátható, hogy egy ilyen térben az egyéni vélemények átlaga az a pont, ami a viszonylag legközelebb esik az állampolgárok egyéni véleményeihez, míg a legszélsőségesebb vélemény jelenti azt az álláspontot, ami – bár néhány ember véleményéhez esetleg igen közel áll – a legtávolabb esik az ilyen utilitárius módon számított közjótól.

³ McKelvey (1976, 1979) káosz-elmélete nyomán vitatottá vált a vonatkozó szakirodalomban, hogy pontosan mekkora távolságra is kerülhet a kormánypolitika a középső szavazó preferenciájától akkor is, ha teljesülnek azok a feltételek, amelyekre a főszovegben utaltam. Az azonban ma már nem vitatott, hogy ennek a távolságnak mindenképpen érdemi korlátai vannak az adott feltételek megléte esetén, ld. pl. Laver and Schofield (1998). Igaz, hogy pl. nem-arányos, egyéni választókerületekre épülő választási rendszer esetén nagyobb eltérések lehetségesek a középső szavazó és - a kormánykoalíciók alakulását és platformját a szokásos játékelméleti feltevések mellett domináló – medián törvényhozó álláspontja között, de az egyszerűség kedvéért ezektől a részletektől most eltekintek.

kimenetelt jelenti abban az értelemben, hogy az egyéni állampolgári vélemények és a megvalósuló kormánypolitika közötti ideológiai távolságok összegét minimalizálja.

Az egyesítő kérdésekre viszont éppen az jellemző, hogy – egy esetleg elhanyagolható kisebbségtől eltekintve – mindenki ugyanazt akarja: tisztességes politikusokat, hozzáértő orvosokat, békét a világban, kisebb inflációt, nagyobb árúválasztékot, jobb focit, magasabb gazdasági növekedést, tisztább utcákat, stb. Szinte minden egyesítő kérdés átalakulhat megosztóvá, ha a pártok más-más úton látják őket elérhetőnek, és a közvélemény nem észlel látványos különbséget a különböző receptek várható sikere között. De a nagy politikai kérdések gyakorta maradnak egyesítő jellegűek abban az értelemben, hogy (szinte) minden szavazó ugyanazt akarja, legfeljebb csak abban nem értenek egyet, hogy melyik párt képes leginkább elérni azt. Ebben az értelemben gyakorta egyesítő jellegűek az olyan politikai kérdések, mint a korrupció, a belbiztonság, vagy a gazdasági növekedés: vagy nincsenek is a közvéleményt megosztó javaslataik a pártoknak arra, hogy miként lehetne a kívánatos célt elérni, vagy a közvélemény nem alakít ki véleményt az alternatív javaslatokról, és ehelyett inkább csak a vélt vagy várt siker alapján ítéli meg, hogy melyik párttól mit lehet várni.

Az egyesítő kérdésekben akkor fejezhetik ki a választások a középső szavazó (és eképpen „a többség”) akaratát, ha egy-egy párt szavazatarányát „szemmel láthatóan” csökkenti az, ha a közvélemény nagy része szerint gyenge teljesítményt nyújt az adott kérdésben, és növeli támogatottságát az, ha a közhiedelem ezzel ellentétes. A második feltétel pedig az, hogy a közhiedelmek ne függetlenedjenek teljesen a tényektől: a tiszta utcát, a romló gazdasági helyzetet, a korrupciógyanús és a pusztán csak kabátlopási ügyeket mind-mind annak lássák az emberek, amik – vagy legalábbis elég gyakran legyen ez a helyzet ahhoz, hogy egy szavazatai növekedésében érdekelt párt kellőképpen motiválva legyen a szavazók preferenciáit szolgáló tettekre, illetve a szavazók haragjának kiváltására alkalmas lépések kerülésére (ld. Fiorina (1981)).

Nyilvánvaló, hogy bármely pillanatban a megosztó és egyesítő kérdések valamilyen sajátos keveréke adja a politikai napirendet, és hogy a választások akkor szolgálják a közjót a legjobban, ha mind a kétféle kérdéskörben hatékonyan fejezik ki a választók véleményét. Ha viszont a választási eredményeket olyannyira meghatározzák bizonyos tartós megosztottságok az állampolgárok körében, hogy egyik évről a másikra alig-alig változnak meg, akkor kétséges, hogy a választások hatékonyan irányítják a politikusok figyelmét a mindenki – vagy majdnem mindenki - által fontosnak tartott célok elérésére, mint például a nemzetközi béke és biztonság fenntartása, a jólét növelése, és így tovább. Ugyanakkor viszont az sem jó, ha egy-egy pillanatnyi melléfogáson, rossz kormányzati teljesítményen túlságosan nagyot bukhat egy párt. Ha így állna a helyzet, akkor nem csak a pártrendszer instabilitása ásná alá a népképviselőlet működését.⁴ A választási eredmények is képtelenné válnának arra, hogy a társadalmat tartósan megosztó kérdésekben a szavazópolgárok véleményét – így azok átlagát és szóródását – legalább nagyjából pontosan, az adott demokratikus választási rendszer többségi vagy arányos logikájának megfelelően tükröző parlamentet teremtsenek.

⁴ Erre a problémára lásd Bartolini and Mair (1990) elméleti bevezetőjét.

1.2 Törésvonalak és pártosság

Politikai tagolódásnak, vagy más néven a törésvonalak kialakulásának nevezzük az első olyan spontán társadalmi mechanizmust, amely a pártok és szavazók kapcsolatában a teljes instabilitást kiküszöböli. A törésvonalak szóképe földtani, ásványtani, és sejtbiológiai párhuzamokat mozgósít, de a választói magatartás szakirodalmában is évtizedek óta népszerű.⁵ A politika világában arra utal, hogy az adott pártrendszerben legalább egy bizonyos mértékű időbeli folytonosság alakult ki az egyes pártok azonosságtudatát meghatározó és szavazótáborukat elválasztó jellegzetességek tekintetében: nem teljesen esetleges, és nem is csupán a pártok pillanatnyi politikai ígéreteitől függ az, hogy egy adott pillanatban a fiatalok vagy az idősek, a bűnözés növekedése miatt aggódók vagy a környezetvédők szavaznak nagyobb arányban egy-egy pártra. Ehelyett egyfajta nehézkedési, tehetetlenségi erő telepszik rá a polgárok pártválasztásaira és a pártok viselkedésére. Ennek egyik lehetséges forrása a törésvonalak működése. Az egyes pártokkal kapcsolatban történelmileg felhalmozódott, és különféle társadalmi mechanizmusok révén akár generációkon keresztül is átörökített szavazói benyomások továbbra is meggyőző erővel bírnak a szavazók egy jelentős része számára. Emiatt aztán a pártoknak sem érdemes politikai bakugrással kísérleteznie, hiszen az ilyen manőverek nyomán elfoglalt új álláspont, bármennyire népszerűnek tűnjék is, az adott párt szájából úgysem hangzana hihetően.

A múlt nehézkedési erejének másik fő hatásmechanizmusa inkább érzelmi, mint kognitív természetű. Saját magunk - illetve azon személyeknek és csoportoknak, akikkel valamiképpen azonosulunk - korábbi politikai választásainak a legszemélyesebb én-képünkbe való beépüléséből, illetve ennek a szurkolói magatartáshoz hasonló politikai viselkedésben való kifejeződéséből származik. Pártosságnak, vagy darabos idegen szóval pártidentifikációnak nevezzük egy adott pártnak azt a nap mint nap visszatérő előnyben részesítését politikai véleményeink és választásaink kialakítása során, amelyet hovatovább már az emlékezetből is kihúzott ősökra vezethetnénk vissza (ti. akkor, ha még bárki is emlékezne ezekre a kezdeti okokra), és amelyik az egyén én-képébe, személyes és társadalmi azonosságtudatába is beépült.⁶ Bernard Berelson klasszikus megfogalmazása szerint „számos ember számára a választási döntés nem valami olyasmi, amit újra és újra meg kell hozni az egyes választásokon. Az ő szavazási szokásaik nem változnak sokkal gyakrabban, mint ahányszor foglalkozást választanak, vagy vallási hitük megváltozik, vagy az ízlésük megváltozik”.⁷

Az ilyen érzelmileg motivált pártosságnak megvannak ugyan a maga nyilvánvaló hátulütői, de számos pozitív társadalmi funkciót is betölt (megintcsak emlékezzünk itt vissza az arany középút fontosságára). Mindenekelőtt mozgósító hatása van: a pártos embereket másoknál kevesebbet kell emlékeztetni a választások és a részvétel fontosságára ahhoz, hogy leadják szavazatukat. A pártosság rendkívül hatékony

⁵ A Webster szótár szerint például a törésvonal (“cleavage”) “is a tendency in rocks or crystals to divide or split in certain directions”, “the process of division of a fertilized ovum by which the original single cell becomes a mass of smaller cells”, ld. Smith *et al.* (1995: 246).

⁶ A fogalom modern értelmezésére ld. mindenekelőtt Miller and Shanks (1996: 120 skk).

⁷ Berelson *et al.* (1954: 17).

„gondolatmankóval”⁸ szolgál a politikai információk tengerében való mindennapi kiigazodás során: elősegíti azt, hogy az egyén bármikor könnyedén, és szubjektíve értelmesnek, motiváltnak érzett módon tudjon politikai kérdésekben állást foglalni és pártot választani.⁹ Ezáltal természetesen növeli a demokratikus választások tekintélyét és legitimitását: pártos emberek hiányában kevesebben hinnék azt, hogy van értelme a választásoknak.¹⁰ Nem csupán egy feledésre méltó ötlet volt tehát, amikor Almond és Verba (1963) siettek leszögezni, hogy „a polgárok nyitott és mérsékelt pártossága ... alapvetően fontos a stabil demokrácia számára”.¹¹

A pártosság talán legfontosabb pozitív funkciója éppen a mindennapi életben legtöbbet átkozott vonásából ered: hogy ti. látszólag vakká teszi az egyént az újonnan felmerülő, de pártos politikai világtképébe rosszul illeszkedő tényekkel szemben. Bármennyi hátránya is legyen a politikai félszeműségnek, a pártos érzelmek működésével kapcsolatos korábbi kutatások kimerítően bizonyították azt, hogy a pártosság nem zárja ki a nem-szeretem-tények fokozatos befogadását: ha lassan is, de a tényleges, „objektív” tapasztalatoknak megfelelően alakulnak át a pártos beállítottságok.¹² Ugyanígy, habár a pártos érzelmek akkor is képesek erősen meghatározni a pártválasztást, amikor más tényezők esetleg más választást diktálnának, hosszabb távon a pártos érzelmek ereje egy társadalomban azért mégiscsak olyan tényezők függvénye, mint például az, hogy milyen nagy az ideológiai távolság a szembenálló pártok között.¹³

A pártos elfogultság tehát igen gyakran olyan forrásokból származik, amelyet a közbeszéd nagyon is jogosultnak és ésszerűnek tart: hogy tehát egy vagy több, az illető szavazó számára fontos kérdésben, hosszabb időn át az adott párt tettei vagy nézetei tetszettek neki legjobban. Ha ezek után a szavazó pártos érzelmei alapján figyelmen kívül hagyja a napi politika valamilyen tiszavirág-életű fejleményét, ami kedvezőtlen képet fest kedvenc pártjáról, akkor nem feltétlenül tesz bolondságot. A pártosság - afféle kábító hatású védőitalként – az adott esetben talán csak azt akadályozza meg, hogy egy olyan tényező és hír helyett, amelyiket személy szerint nem is tart igazán fontosnak, inkább valami olyasmi irányítsa a szavazó pillanatnyi politikai választását, amiről azokban a napokban vagy hetekben ugyan nem sok szó esik a politikai vitákban és a sajtóban, de a pillanatnyi korrupciós hírek állásánál esetleg jobban jelzi előre azt, hogy melyik párt fog egy-két év múlva az általa fontosnak tartott kérdésekben neki tetsző politikát követni.¹⁴

A megbízható múltbeli tapasztalatok meggyőző ereje a szavazók számára persze nem feltétlenül azoktól a racionális érvektől függ, amelyek az adott pillanatban – ha történetesen nem is merülnek fel, de - joggal fel lehetne hozni a friss hírek által kedvezőtlenül érintett párt oldalán való kitartás mellett. Az is kölcsönözhet ilyen erőt, ha

⁸ A gondolatmankók (amit az angolszász szakirodalomban a “cues”, “information shortcuts”, és “cognitive shortcuts” hívnak) fogalmára ld. Tóka Gábor (2001).

⁹ Ld. Dalton and Wattenberg (1993: 197, 202); Miller and Shanks (1996: 121).

¹⁰ Ld. Campbell *et al.* (1960).

¹¹ Almond and Verba (1963: 86).

¹² Ld. Irvine and Gold (1980); Fiorina (1981); Miller (1986); MacKuen *et al.* (1989); Niemi and Jennings (1991); Leithner (1997).

¹³ Vö. Bartels (2002); Schmitt and Holmberg (1995).

¹⁴ Ld. Iyengar (1990); Lodge *et al.* (1995).

a személyes környezetünkben valamilyen tekintetben különösen egyoldalú – kifejezetten egy bizonyos tábor számára kedvező - a politikai vélemények és ismeretek megoszlása. De a politikai képviselő minősége szempontjából ennek hatása sem egyértelműen negatív. A közvetlen személyes környezetünkben vagy a kedvenc újságunkban tapasztalható politikai egyoldalúságok hasznosak is lehetnek: például megkönnyíthetik, hogy az alapvető tényekkel való megismerkedés fáradalma nélkül is ugyanazt a végkövetkeztetést vonjuk le egy adott választási helyzetben, mint ami – tekintetbe véve alapvető politikai preferenciáink hasonlóságát kedvenc lapunk vagy személyes környezetünk többségi áramlatához – sokoldalú és elfogulatlan tájékozódásunk legvalószínűbb eredménye lett volna.¹⁵

Kötetünkben külön fejezetek foglalkoznak majd azzal, hogy mennyire szegmentálódnak a mai magyar szavazók információforrásaik pártpolitikai irányultsága tekintetében, akár amiatt, hogy egy-egy földrajzilag behatárolható, a személyes kommunikációs csatornák szálaival összekapcsolt csoporton belül egy politikai irányzat hívei túlnyomó többségbe kerültek, akár pedig amiatt, mert a különböző médiumok közönsége pártpreferenciák alapján különül el. Ebben a fejezetben csak annyit érdemes megjegyezni mindezzel kapcsolatban, hogy bár a szavazó információs környezetének ilyen egyoldalúságai óhatatlanul is csökkentik az egyén szuverenitását saját választásai felett – és ennyiben a demokratikus ideálok érvényesülése ellen hatnak -, de a tájékozódási csatornák politikai egyoldalúsága összességében, a fentiek szerint, javíthatja is a demokratikus politikai képviselő minőségét: tehát azt, hogy az óhatatlanul is csak felületesen tájékozott szavazók választásai mennyiben felelnek meg saját legmélyebb politikai beállítottságaiknak.

Ez a pozitív hozzájárulás persze korántsem magától értetődő és automatikus. Mindig vannak olyanok, akik a saját valódi politikai nézeteik iránt többé-kevésbé ellenséges információs környezet (vagy pártos beállítottság) foglyaivá váltak, és ennek hatására alapvető preferenciáikkal igazából összeegyeztethetetlen álláspontot fogadnak el. Korántsem mindegy, hogy hányan vannak ilyenek. Habár azt sosem lehet megállapítani, hogy személy szerint ki dönt politikai ügyekben tévesen – mindenki csak saját maga döntheti el, hogy valójában mit tart fontosnak és mit nem -, az könnyen belátható, hogy a politikai törésvonalak pártpreferencia formáló erejétől is függ az, hogy sokan vagy kevesen jutnak ilyen sorsra. Jó esetben az ilyen egyéni tévedések hatása egy-egy választás kimenetelére jelentéktelen, mert egy-egy baloldali környezete (vagy pártos neveltetése) folytán tévesen döntő potenciális jobboldali tévítéletét a másik oldalon ellensúlyozza egy jobboldali környezete (neveltetése) hatására valódi preferenciái ellen döntő potenciális baloldali tévedése. Erre az egyensúlyra azonban nincs garancia: egy nagyhatású amerikai vizsgálat során az alacsonyabb státuszú rétegek szavazói döntései sebezhetőbbnek bizonyultak e szempontból, és ezért a „téves” döntések megoszlása a magasabb státuszúak által támogatott pártot jutalmazta meg plusz szavazatokkal.¹⁶

Soron következő elemzéseink számára több fontos támpont adódik a fentiekből. Egyrészt a demokratikus képviselői rendszerek működése szempontjából pozitív jelenség az, ha a

¹⁵ Ennek igazolására ld. McKelvey and Ordeshook (1986).

¹⁶ Ld. Huckfeldt and Sprague (1995).

szavazók pártkötődései nem teljesen képlékenyek, de nem is sziklaszilárdak. Az előbbi esetben a pillanatnyi események sodra, egy-egy balsikerű kampány, kormányzati ciklus vagy botrány akár teljesen is megfoszthat a törvényhozási képvisellettől egy vagy több olyan pártot, amelyek pedig fontosak lennének a szavazók egy jelentős részének a megosztó kérdésekkel kapcsolatos preferenciáinak törvényhozási megjelenítéséhez. A sziklaszilárd politikai lojalitások viszont képtelenné tehetik a választópolgárokat arra, hogy jobb teljesítményre ösztönözzék a kormányon levőket az egyesítő kérdések tekintetében. Nem tudjuk pontosan megmondani, hogy a két véglet között mi az optimális középút. De magyar adatokat nemzetközi összehasonlításba helyezve talán pontosabb képet kapunk arról, hogy melyik veszély nagyobb a mai Magyarországon.

Másrészt viszont az is kiderül a fentiekből, hogy az állampolgárok pártkötődéseinek viszonylagos stabilitása csak akkor segíti elő a szavazók megosztó kérdésekben kialakított közpolitikai preferenciáinak viszonylag pontos megjelenítését, ha a tartós pártkötődések és az egyes szavazók politikai információs mikro-közegei a tartós politikai törésvonalak mentén különülnek el egymástól. Ellenkező esetben megnő az esélye annak, hogy a pártos előítéletek és a politikailag szegmentált tájékozódási csatornák csak művi konfliktusokkal terhelik meg a politikai rendszer működését, és nem mozdítják elő az állampolgári preferenciák politikai képviselését. Egy szándékoltan bizarr futball-párhuzammal világítva meg ezt az összefüggést, az Újpest és a Fradi tábora közötti tartós, érzelmileg erős, identitást teremtő elkülönüléshez nincs szükség arra, hogy a két tábor preferenciái a jó foci mibenlétével kapcsolatban eltérjenek egymástól. Elvben azonban lehetséges lenne az, hogy valaki az alapján válasszon futball-csapatot, hogy a pengés középpályásokat, a vad rohanást, a betonvédelmet, a klasszikus 4-4-2-es, vagy a közelmúltban felfedezett rombuszos felállást kedveli inkább. A helyi stadionok közönsége és lokálpatrióta mecénásai által szponzorált futball letűnőben lévő világában az utóbbi viselkedés keltett volna megütközést: a demokratikus politika világában viszont az előbbit tartanánk a törzsi háborúk és a nepotisztikus kliensrendszerek világába visszavivő rendszeridegen, önsorsrontó magatartásnak: ki a csoda akarja felvételtől nézni a Siófokot, ha ugyanakkor egy Arsenal meccset is mutat a tévé, és ki szavazna egy ostobaságokat hablatyoló megbízhatatlan jelöltre csak azért, mert valamikor a szomszédunk volt, amikor egy saját nézeteinket mindig derekasan képviselő-jelölt is ringbe szállt?

Vizsgáljuk most már meg, hogy nemzetközi összehasonlításban mi jellemzi a mai magyar választói viselkedést a szavazói párhűség és az érzelmi pártosság mértéke, a tartós törésvonalak és a pillanatnyi teljesítményértékelések pártválasztást befolyásoló ereje, illetve az ideológiai és pártos azonosságtudatok fenti értelemben vett politikai tartalmassága tekintetében. Inkább a tartós pártkötődések hiánya, vagy inkább azok túlzott ereje, vagy netán azok politikai tartalmatlansága hátráltatja a választásokon keresztül megvalósuló népképviselő ügyét Magyarországon? Inkább a jól működő (vagy legalábbis a kívülállók által általában ilyennek hitt), vagy inkább a problematikusabbnak tartott európai demokráciákhoz áll közelebb Magyarország e jellemzők tekintetében? Ha a formális demokratikus intézmények pusztá megléte is idővel valamilyen arany középútra tereli a választói magatartást a fentebb vázolt értelemben, akkor vajon elég hosszú idő telt-e már el a magyar demokratikus átmenet 1990-es befejezése óta ahhoz, hogy a magyar politikai társadalom elérje ezt az állapotot? Ha nem, akkor milyen távoli

ez a középút? Miután ezeket a nemzetközi összehasonlító kérdéseket lehetőségeinkhez mérten megválasztottuk, feltehetjük majd azt a kérdést is, hogy az a fajta pártrendszer és választói viselkedés, ami 2003 végén jellemezte a magyar demokráciát, vajon törvényszerű fejlemény volt-e, és milyen körülmények alakították ki mai arculatát?

2. A magyar választói viselkedés nemzetközi összehasonlításban

2.1 A pártosság mértéke

A szavazók pártosságát több szempontból is vizsgálhatjuk. Egyrészt szemügyre vehetnénk azt, hogy egyik választásról a másikra ténylegesen hányan változtatják meg szavazatukat. A múltbeli szavazatokra való személyes visszaemlékezések azonban a hazai és nemzetközi tapasztalatok szerint is olyannyira torzok, hogy ilyen adatokkal nem lehet megbízható összehasonlításokat végezni.¹⁷ Ezért ebben a tekintetben az egyéni szintű, kérdőíves vizsgálatokból származó adatokat a szavazatok változékonyságának vizsgálatában ún. aggregált adatokkal szokás behelyettesíteni.¹⁸ Habár ezek nem tudják feltárni, hogy pontosan hány ember változtatott szavazatán két választás között, arra alkalmasak, hogy kiszámítsunk egy olyan szavazat-változékonysági mutatót, ami százalékosan összegezi azt, hogy a szavazatarányukat növelő pártok (és ezek között természetesen az új pártok is), mennyivel több szavazatot kaptak egy adott választáson mint az egyfelől megelőző hasonló jellegű voksoláson.¹⁹ Az első táblázat Scott Mainwaring és Mariano Torcal erre vonatkozó számításait mutatja be.

Lehetetlen persze olyan egységes számbeveteli szabályokat kialakítani a nevüket megváltoztató, részekre bomló vagy éppen egyesülő, netán más módon átalakuló pártokkal kapcsolatban, amelyek valamennyi ország politikai realitásának egyformán jól felelnének meg.²⁰ Ezért ezek a számítások is alighanem több kisebb-nagyobb torzítást tartalmaznak. Az azonban szembeszökő, és aligha változna valamelyest más számítási szabályok alkalmazása mellett sem, hogy a kelet-és közép-európai szavazók a vizsgált időszakban mind a nyugat-európai, mind pedig latin-amerikai és kelet-ázsiai társaiknál ingatagabbak voltak. A régióon belül a magyar választási eredmények ugyan a legkevésbé változékonyak voltak, de így is a Latin-Amerikára, Kelet-Ázsiára, vagy – a vizsgált

¹⁷ Ld. pl. Angelusz és Tardos (1998).

¹⁸ Olyan panel-vizsgálatokból, ahol ugyanazokat az embereket megkérdezik a szavazatukról közvetlenül két egymást követő választás után is, viszonylag megbízható és összehasonlítható egyéni szintű adatokat is lehet szerezni. Ilyen adatok azonban Magyarországra nézve egyáltalán nem állnak rendelkezésre.

¹⁹ A nyugat-európai tapasztalatok szerint a panel-adatokból származó becslések és az aggregált adatok között elég erős ($r > .70$) korreláció figyelhető meg, így a kétféle adat többnyire hasonló képet mutat az egyes választásokról, ld. Bartolini and Mair (1990).

²⁰ Mainwaring és Torcal a párt-felbomlások (illetve egyesülések) esetén a legnagyobb utód- (illetve a legnagyobb előd-) pártot tekintették a korábban (illetve utóbb) egységes párt megfelelőjének, a kisebb utód- (illetve előd-) pártot viszont egy teljesen különböző új (illetve utód nélkül megszűnt) pártnak tekintették. Emellett figyelmen kívül hagyták azokat a pártokat, amelyek soha nem nyertek parlamenti képviselést, és egyszer sem szereztek 3 százaléknál több szavazatot. Adatbázisuk itt felidézett béta-változata emellett több kisebb-nagyobb hibát is tartalmaz, Magyarország esetén pl. a Centrupárt és a Munkáspárt időbeli kontinuitásának megítélésében.

időszak második felében – Olaszországra jellemző, és az angolszász illetve nyugat-európai megállapodott demokráciák szintjét jóval meghaladó értéket mutatnak.

Azt, hogy a Magyarországra jellemző értékek a régió belül viszonylag alacsonyak, legalább részben az magyarázhatja, hogy a választási eredmények változékonysága pozitívan függ össze a pártok számával.²¹ Táblánkból is látható, hogy a kétpárti modellhez közelebb eső országok – mint az USA, Németország, Nagy-Britannia, Görögország, vagy Ausztrália – az egy Taiwan kivételével a többiekénél alacsonyabb ingadozásokat mutatnak. Figyelembe véve, hogy a vizsgált időszak végén a magyar pártrendszer viszonylag közel állt a kétpárti modellhez, a régió többi országánál alacsonyabb magyar választási változékonyság már nem is tűnik olyan meglepőnek, és még világosabb az, hogy – a pártok számához képest - milyen magas is ez az érték. Ismét érdemes mindehhez hozzátenni, hogy a választási eredmények stabilitása persze túlzott is lehet,²² de a jelek szerint Magyarországot ez a veszély jelenleg nem fenyegeti.

A második táblázat mutatja be azt az utat, amit a magyar választási változékonyság 1990 és 2004 között bejárt a saját, a fentiekől kicsit eltérő –és meggyőződésem szerint pontosabb – számításaim szerint. Ezzel párhuzamosan két másik adatsort is bemutat a pártosság mértékének időbeli alakulásáról. Az egyik azoknak a százalékos aránya egy-egy országos mintán belül, aki az adott időpontban úgy gondolták, elmondható róluk, hogy „közel állnak valamelyik politikai párthoz”. Bár különböző nyelvekre fordítva ez az állítás valamelyest különböző konnotációkkal bír, mégis ez a kérdőíves adat a nemzetközi összehasonlításokban a legmegbízhatóbbnak tartott eszköz a pártosság (tehát pártidentifikáció) mértékével kapcsolatos összehasonlításokra. Végül a második tábla harmadik oszlopa azt mutatja be, hogy egy-egy tizenegy-fokú (a nagyon ellenszenvest jelző 0 értéktől a nagyon rokonszenvest jelző 10-es értékig terjedő) skálán az átlagos válaszadó abszolút értékben mekkora különbséget látott az adott pillanatban legnagyobb támogatottságú két párt között.²³

Sajnos 1990-re és 1994-re vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre adat a valamilyen párthoz közel állók számarányáról.²⁴ A táblázatból azonban úgy tűnik, hogy a szavazatok

²¹ Erre az összefüggésre ld. Bartolini and Mair (1990).

²² Az Egyesült Államok törvényhozási választásait részben éppen azért jellemzi alacsony részvétel, mert a hivatalban lévő képviselőket, akik általában leküzdhetetlen előnyben vannak kihívóikkal szemben ismertség és kampánybűdzsé tekintetében, kilencven százalék feletti arányban újraválasztják, ld. Ansolabehere *et al.* (1993). Ugyanígy a svájci pártrendszer magas szintű fragmentáltságához képest igen alacsony ott a választási eredmények változékonysága. Hogy ez talán egészségtelen, arra az utal, hogy a vonatkozó irodalomban közkeletű az a nézet, hogy az utóbbi évtizedekben a svájci szövetségi szintű választásokon egészségtelenül alacsony mértékű volt a versengés: a nagykoalícóra épülő szövetségi kormány pártok szerinti összetétele 1959 óta nem változott, akármilyen is volt a választási eredmény, és a folyamatosan csökkenő és napjainkban már rendkívül alacsony részvételt pontosan a választások ilyen kiüresedésének tulajdonítja az irodalom, ld. pl. Linder (1994).

²³ Sajnos a táblázatban szereplő vizsgálatok egy része 7- vagy 10-fokú skálát alkalmazott a pártrokonszenz-kérdésnél. Az összehasonlíthatóság érdekében ezeknek a válaszkódjait is a 0-10 intervallumba transzformáltam, tehát a „nagyon ellenszenves” válasz így mindig 0-ra, a „nagyon rokonszenves” pedig mindig 10-re lett kódolva, és így tovább.

²⁴ 1994. májusára mindazonáltal adható egy durva, közvetett becslés. Azt korábbi nyugat-európai és észak-amerikai vizsgálatokból tudjuk, hogy ezek aránya lényegesen alacsonyabb két választás között, mint egy-egy választási kampány tetőpontján - vö. Schmitt and Holmberg (1995). Ennek megfelelően egy

változékonysága valóban a várt párhuzamosságot mutatja a pártos érzelmek erejével a választópolgárok körében. Különösen a harmadik oszlop szemléletes ebből a szempontból. Eszerint 1990 és 1994 között, illetve 1998 és 2002 között pártosabbá váltak a magyar szavazók, 1994 és 1998 között viszont összességében mintha érzelmi szempontból gyengültek volna a magyar szavazók pártkötődései. Ez egybecseng azzal, hogy 1994 és 1998 között nőtt, míg 1998 és 2002 között jelentősen csökkent a szavazatok változékonysága.

Következő táblázatunk nemzetközi összehasonlításba helyezi a pártosság mint beállítottság elterjedtségét Magyarországon. Régóta ismert, hogy a pártosság elterjedtsége egy társadalomban bizonyos mértékig összefügg azzal, hogy milyen régóta tartanak demokratikus választásokat egy adott országban, és mennyire stabil a pártrendszer.²⁵ Bár az összefüggés a demokrácia kora és pártidentifikáció elterjedtsége között korántsem olyan mechanikus,²⁶ mint azt Converse (1969) nyomán korábban igen sokan feltételezték, egy sztochasztikus összefüggés meglétét a legfrisebb összehasonlító adatok is megerősítik (ld. I.3 tábla). A magyar számadat 1998-ban még valamelyest az új demokráciák adott mintájának átlaga alatt volt, de 2002-ben már körülbelül annyi magyar, mint ahány amerikai, kanadai, brit, vagy skandináv polgár mondta magát valamely párthoz közel állónak. Az is kiderül a táblából, hogy az új demokráciák körében viszonylag ritka – habár a visegrádi országokra általában jellemző - a pártidentifikáció olyan mértéke, mint amit a 2002-es magyar választások idején figyelhettünk meg. Lévén az elemzésbe került választások mintáját itt, mindenekelőtt az új demokráciák tekintetében elég esetlegesen, az adatok hozzáférhetősége alakította ki, nem szabad túláltalánosítani ezt az eredményt. Viszont érdemes feltenni azt a kérdést, hogy ha beállítottságaikban ennyire pártosak a magyar szavazók, akkor miért nem még magasabb a szavazók tetleges párthűsége és választási részvétele?

2.2 A pártválasztás meghatározói

2.2.1 Normatív megfontolások a társadalmi-demográfiai és értékalapú törésvonalak illetve a teljesítményértékelések szerepével kapcsolatban

A fenti kérdéssel kapcsolatban egy választlehetőségre már a fejezet fogalmi bevezetője is utalt: ugyanazon mértékű pártosság mögött nem feltétlenül azonos motivációk, illetve nem ugyanolyan típusú, és a demokratikus folyamatok szempontjából nem egyenértékű párt-szavazó kapcsolatok állnak. Elképzelhető olyan pártosság, amely egyes társadalmi csoportok szembenállásán, tehát egy társadalmi-demográfiai törésvonalon alapszik. Powell (1980) összehasonlító elemzése bemutatta, hogy a választási részvételt rendkívül pozitívan befolyásolja az ilyen törésvonalak erős hatása a választói döntésekre.

Ugyanakkor sajátos, egymással rivalizáló közpolitikai preferenciák is adhatják a szavazók pártkötődéseinek munícióját. Korábbi vizsgálatok nem foglalkoztak ugyan

2004 június végi Medián omnibuszban csak a magyar szavazópolgárok 36 százaléka érezte ezt, ami a 2002. áprilisában, az országgyűlési választások idején regisztráltnál 16 százalékkal alacsonyabb. Ebből kiindulva feltételezhető, hogy az 1994-es választások idején is az 1995. júniusi Medián omnibuszban ténylegesen megfigyelt 25 százaléknál legalább tíz százalékkal magasabb volt az eképpen érző polgárok aránya.

²⁵ Ld. Converse and Dupeux (1962); Converse (1969).

²⁶ Ld. Barnes *et al.* (1991).

azzal a kérdéssel, hogy az ilyen törésvonalak ereje segíti-e a választási részvételt, de egyes eredmények közvetve arra utalnak, hogy pontosan ez a helyzet.²⁷ A továbbiakban érték alapú törésvonalnak nevezem a rivalizáló közpolitikai preferenciákon alapuló tartós politikai választóvonalakat. Ezzel azt igyekszem hangsúlyozni, hogy az ezeken a törésvonalakon alapuló szavazói kötődések még csak áttételesen sem egy objektíve létező – de szubjektíve esetleg teljesen jelentéskéntüli, vagy észre sem vett - csoporthoz tartozás tényéből származnak, hanem olyan tartós kognitív tartalmakból, amelyek az adott személyt egy sor másik emberrel – a társadalmi csoportviszonyoktól függetlenül – rokonítják, és az általuk viszonylag közvetlenül befolyásolt közpolitikai preferenciák tekintetében jelentős és jobbára feloldhatatlan megosztottságokat hoznak létre az emberek között.

A társadalmi-demográfiai és érték alapú törésvonalak egymástól is lényegesen különböző ellenpárjaként a szavazói viselkedés követhet rövid távú politikai impulzusokat (például amikor egy friss botrányra reagál) vagy teljesen idioszinkratikus, egyéni megfontolásokat. Ez utóbbiak egy-egy szavazó üzeneteként el sem juthatnak a választott politikusokhoz, olyan súlytalanok a választási eredmény kialakításában. Ennélfogva csak nagyon korlátozott mértékben - ha egyáltalán - tudnak képviseleti viszonyt teremteni választó és választottja között. Az is megeshet, hogy a szavazói viselkedés nélkülöz bármilyen közvetlen politikai motívumot (például amikor a házastárs, a kedvenc napilap vagy a társadalmi környezet által helyesnek tartott viselkedéshez politikai értelemben motiválatlanul igazodik), vagy lehet éppen teljesen véletlenszerű is. Első ránézésre is kézenfekvő, hogy mindezek a motívációk nem egyforma mértékben járulnak hozzá a demokratikus képviseleti viszonyok megteremtéséhez.

A hétköznapokban gyakran találkozhatunk azzal az intuitív bölcsességgel, hogy a kitapintható törésvonalakon, és pláne az érték alapú törésvonalakhoz igazodó pártválasztás az átlagosnál tartalmasabb pártkötődéseket teremt. Meglehet, a hétköznapai bölcsesség ezúttal is helyes. Mint alább bemutatom, a közpolitikai preferenciákon alapuló szavazás inkább jellemzi a magasabb, mint az alacsonyabb ismeretszintű szavazókat. Kézenfekvő tehát az a következtetés, hogy amikor a szavazónak, saját ismeretszintje illetve a pontosabb politikai ismereteket lehetővé tevő politikai környezete miatt, lehetősége nyílik arra, hogy – képletesen szólva - válasszon aközött, vajon közpolitikai preferenciái szerint vagy valami más alapon dönt-e a szavazatáról, akkor inkább az előbbit részesíti előnyben. Ez egybecseng azzal a korábbi empirikus kutatási eredménnyel is, hogy minél világosabbak a pártok közötti választóvonalak egy-egy politikai értéktartomány tekintetében, annál jellemzőbb a szavazókra a közpolitikai preferenciákon alapuló szavazás az adott érték-dimenzióban.²⁸ Végül – mint az magyar, cseh, lengyel, és szlovák panelvizsgálatok adatain másutt már bemutattam - az érték alapú törésvonalak a társadalmi-demográfiai törésvonalaknál is hatékonyabban stabilizálják a szavazók pártkötődéseit, ám még ez utóbbi is inkább alkalmas ilyen stabilizációra, mint a pártválasztás bármely egyéb, törésvonalakhoz nem kötődő motívumai.²⁹ Mindezek

²⁷ E tekintetben mindenekelőtt Crepez (1990) eredményei érdekesek, aki több tekintetben is összefüggést talált a választási részvételi arány és a pártok ideológiai kínálatának gazdagsága között.

²⁸ Ld. Tóka (2002).

²⁹ Ld. Tóka Gábor (1998)

alapján feltételezhetjük, hogy közpolitikai preferenciákon alapuló szavazás legtöbb alternatívájánál tartalmasabb kapcsolatokat generál a szavazók és képviselők között.

Mindez sem a szavazói viselkedés stabilizálásában játszott szerepe, sem, mint látni fogjuk, a nagyobb és kisebb ismeretszintű szavazók közötti relatív előfordulása tekintetében sem mondható el a társadalmi-demográfiai törésvonalakat követő szavazásról. Ennek ellenére alighanem az ilyen szavazásról is elmondhatjuk, hogy általában pozitívabb szerepet játszik a demokratikus képviseleti viszonyok megteremtésében, mint a merőben véletlenszerű, vagy a teljesen idioszinkratikus megfontolásokon alapuló, vagy éppen a pusztán csoportnyomásnak engedő választói döntések.

Természetesen nem csak a pártválasztás azon motívumai lehetnek nagyon is tartalmasak és a politikai képviselet ügyét előmozdító tényezők, amelyek a szavazói viselkedés stabilizálódását segítik elő. Egyrészt a közpolitikai preferenciákon alapuló szavazás is inkább változást, mint stabilitást generál akkor, amikor a pártok maguk is változtatják az álláspontjukat egyes értékekkel kapcsolatban. Ennél is fontosabb azonban az, hogy - amint arról a fejezet első részben már esett pár szó - a teljesítmény-értékeléseknek a szavazatokra gyakorolt hatása szintén fontos szerepet tölt be a népakarat politikai megjelenítésében. Mivel egy-egy párt teljesítménye (és annak népi értékelése) általában sokkal változékonyabb, mint az ideológiai pozíciója, a teljesítmény-értékeléseken alapuló szavazás inkább a változásokat, mint a stabilitást mozdítja elő a szavazói viselkedésben. A képviselet minősége szempontjából az ilyen változékonyság önmagában véve még nem probléma. Csak az a lényeges, hogy a szavazókat egyesítő ügyek is előre megjósolható, politikailag logikus módon befolyásolják a választási eredményeket: tehát hogy például a gazdasági helyzet látványos romlása idején ne nőjön, hanem inkább csökkenjen a kormánypártok támogatottsága.

A teljesítmény-értékeléseket követő gazdasági szavazás egy alternatív hipotézissel szolgál annak magyarázatára is, hogy miért nem olyan stabil a magyar szavazók pártkötődése a XXI. század elején, mint ahogy azt esetleg érzelmi pártosságuk mértéke alapján várhatnánk. A teljesítmény-értékeléseket követő gazdasági szavazás ugyanis éppen az olyan országokban szokott a legerősebb lenni, amelyek – mint a klasszikus Westminster-modell, vagy a „kancellár-demokrácia” magyar variánsa³⁰ – a hatalomkoncentráció viszonylag magas szintjét mutatják.³¹ Elvben nagyon is elképzelhető tehát, hogy nem annyira a szavazók pártkötődéseit megalapozó motívumok esetleges, talmi tartalma, hanem inkább a viszonylag erős pártosság hatását ellensúlyozó erőteljes teljesítmény-orientált szavazás magyarázhatná azt, hogy a magyar választási eredmények továbbra is relatíve magas változékonyságot mutatnak.

2.2.2 A megfordított Gresham-törvény

³⁰ Itt elég visszaemlékezni arra, hogy Magyarország természetesen nélkülözi a hatalommegosztásnak azokat az elemeit, amelyet a német kancellár-demokrácia például a szövetségi berendezkedés, a felsőház általában ellenzéki többsége, az alkotmánybíróság és az - immár európai, korábban a német - központi bank függetlensége miatt felmutat.

³¹ A hatalomkoncentráció és a gazdasági szavazás mértéke közötti pozitív összefüggésre ld. Anderson (2000); Powell and Whitten (1993); Whitten and Palmer (1999); Wilkin *et al.* (1997).

Ezen a ponton most már empirikusan is megvizsgálhatjuk, hogy inkább egyes társadalmi-demográfiai törésvonalak, vagy inkább relatíve tartós politikai identitás-tudatok, vagy inkább a közpolitikai preferenciák, vagy inkább a gazdasági teljesítmény-értékelések, vagy inkább az összes többi lehetséges faktor együtt határozzák meg a magyar választói viselkedést. Minél inkább tudjuk az utóbbit magyarázni az előbbiekkal, kizárásos alapon annál kisebb kell, hogy legyen, bármely más tényező szerepe. Minél nagyobb pedig ez utóbbi egyéb tényezők és a teljesítmény-értékelések hatása a választói viselkedésre, és minél kisebb a társadalmi és értékalapú törésvonalak hatása, annál instabilabb szavazói magatartásra számíthatunk – a pártosság esetleg azonos mértéke esetén is.

A korábban elmondottak alapján azt feltételezem, hogy minél erősebb a szerepe a közpolitikai preferenciákon alapuló szavazásnak és a kormányzati teljesítmény-értékeléseknek, annál jobb a demokratikus képviselőlet minősége. Mivel ez a – természetesen vitatható - feltevés több tekintetben is sarokköve a továbbiaknak, ezért hadd kezdjem a feltevés egy közvetett empirikus tesztjével az elemzést. Ha a feltevés helyes, és a szavazók körében egy fordított Gresham-törvény érvényesül – tehát a tartalmasabb választói viselkedést lehetővé tevő információk meglete kiszorítja a forgalomból az egyszerűbb információs alapja miatt esetleg szélesebb körben érvényesülő, de a választói akarat kifejezése szempontjából kevésbé hatékony szavazói motívumokat -, akkor arra számíthatunk, hogy a magasabb politikai ismeretszinttel rendelkező szavazók választásait nagyobb mértékben befolyásolják a közpolitikai preferenciák és a gazdasági teljesítmény-értékelések, mint a kevésbé tájékozott szavazók pártpreferenciáját.

Az I.4 tábla mutatja be azt, hogy 2003. novemberi kutatásunk adatai szerint milyen mértékben magyarázták akkor egyes tényezők a megkérdezettek pártpreferenciáit. Mivel vizsgálati kérdésünk itt a teljes választó népességre és a pártrendszer egészére vonatkozik, ezért az itt bemutatott statisztikák sem egyes pártokra és támogatóikra vonatkoznak. Ehelyett azt mutatják, hogy különböző, a fent vázolt elméleti keret szempontjából releváns változók alapján milyen pontosan tudjuk előrejelezni a megkérdezettek pártválasztásait. Az elemzés a diszkriminancia-analízis statisztikai módszerén alapul. A táblázatban látható Wilks-lambda statisztika egyfajta entrópia mutató: maximális értéke 1, és ezt akkor veszi fel, ha egy adott magyarázó modell egyáltalán nem visz közelebb minket annak megértéséhez, hogy milyen tényezők befolyásolják a szavazók választását a pártok között. Sajnos, a Wilks-lambda mutató akkor is közel kerülhet a minimális nulla értékhez, ha akár csak egyetlen egy kis párt támogatói is nagyon pontosan behatárolhatók egy adott modell alapján, függetlenül attól, hogy az adott modell esetleg nem sokat segít abban, hogy megjósoljuk, a nagyobb pártok közül ki melyiket fogja előnyben részesíteni.³² Ennek ellenére a rendelkezésre álló lehetőségek közül még mindig ez a lehető leghasznosabb eszköze a jelen elemzésnek.³³

³² Ez a helyzet például akkor, amikor a romániai pártok közötti választást egy olyan modellel magyarázzuk, amelyik tartalmazza a válaszolók nemzetiségét is. Mivel a magyar nemzetiségűek túlnyomó többségükben a mások által szinte egyáltalán nem támogatott RMDSZ-re szavaznak, ezért a nemzetiség változó erősen összefügg a szavazói döntésekkel, és a Wilks-lambda statisztika, mint azt az I.5 tábla megfelelő cellájában láthatjuk is, nagyon közel kerül a nullához. Teszi ezt annak ellenére, hogy a szavazók nemzetisége alapján alig-alig tudjuk megmagyarázni a választói döntések több mint kilencven százalékát: tehát hogy mi alapon döntenek a választók a túlnyomórészt román nemzetiségűek által támogatott pártok

A táblázat több modell magyarázó erejét veti egybe. Minden magyarázó modell több változóra épül, amelyeknek - az egyszerűség kedvéért – ebben a fejezetben nem vizsgálom meg az egyenkénti hatását, hiszen itt még csak egy madártávlati kép kialakítása a feladat.

Az első három modell a lehetséges társadalmi-demográfiai törésvonalak három csoportját külön-külön értékeli. Ezek egyikét demográfiai modellnek hívom majd, és az életkor, a városi vagy falusi lakóhely, a férfiak és nők közti különbségek hatását vizsgálja. Ezek a tényezők valamennyien sajátos, a gazdasági-társadalmi hierarchia hatását keresztbemetsző életstílus-, érdek-, társadalmi kapcsolatrendszer és érték-különbségek alapjául szolgálhatnak. A modell megengedné, hogy egyenként is vizsgáljuk a három tényező hatását, de mint fentebb említettem, az egyszerűség kedvéért a fejezet jelen, nemzetközi összehasonlításokkal foglalkozó részében csak együttes, kombinált hatásuk mértékét elemzem.

A második modell az iskolázottság, gazdasági aktivitás, és a jövedelem-szint alapján próbálja magyarázni a választói viselkedést, és ezért rétegződési modellnek nevezem. A harmadik modell magyarázó változói az etnikai és vallási identitással kapcsolatosak. Bizonyos mértékig ez a modell már a közpolitikai preferenciákon alapuló szavazással kapcsolatos modellek felé is áthidal, mivel az egyik magyarázóváltozója a vallásosság mértékét méri, ami már inkább egyfajta beállítottságnak, nem pedig egy társadalmi-demográfiai háttérjellemezőnek tekinthető. Azért sorolom mégis inkább ez utóbbiak közé, mert a vallásosság mértéke az egyéni szinten a politikai hovatartozástól szinte teljesen független adottságnak tekinthető, aminek nincs olyan *közvetlen* kihatása a pártpolitikai szempontból releváns közpolitikai preferenciákra mint mondjuk az állam és egyház kívánatos viszonyával kapcsolatos nézeteknek.

A negyedik modell egyesíti az első háromban külön-külön szereplő magyarázó változókat, hogy teljes kombinált hatásukat is láthassuk. A maradék három modell magyarázó erejét e negyedik, kombinált „társadalmi-demográfiai” modellhez képest kell értékelni, mivel magukba foglalják valamennyi, a negyedik modellben szereplő változót, és csak egy-egy további tényezőt tesznek ezekhez hozzá: az ötödik modell a megkérdezettek önbesorolását egy bal-jobb skálán, a hatodik gazdasági helyzet-értékelésüket, a hetedik pedig néhány a közpolitikai preferenciák szempontjából releváns attitűdváltozót. Ez utóbbiakat az értékalapú törésvonalakon elfoglalt pozíciók mutatójának tekinthetjük. Az ország gazdasági állapota alakulásával kapcsolatos véleményeket ezzel szemben a kormányzati teljesítmény-értékelések egyik összetevőjének tekinthetjük, amit fontossága és központi jelentősége miatt a választói magatartás szakmai irodalmában rendre mintegy a különböző közpolitikai teljesítmény-értékelések összességét reprezentáló véleménynek tekintenek. A bal-jobb skálán való

között. A magas lambda-érték tehát csak annyit jelent, hogy a pártválasztásnak legalább egy aspektusát – adott esetben azt, hogy az RMDSZ-re vagy valamely más pártra szavaz valaki – jól magyarázza a model.

³³ Bár megpróbáltam ugyanezeket a modelleket multinomiális regresszióval is megbecsülni, hogy összehasonlítható kvázi R-négyzet statisztikákat nyerjek, sajnos ez a kísérlet nem járt sikerrel mivel a multinomiális regresszió maximum likelihood eljárása kvázi-szeperációs problémák miatt nem tudott – vagy legalábbis nem tudott megbízható – becsléseket adni.

önelhelyezés tartalmi interpretálásával a következő alfejezet részletesen foglalkozik majd: egyelőre maradjunk csak annyiban, hogy valamilyen politikai beállítottságot fejez ki, ami néhány szavazó esetében lehet kifejezetten ideológikus, míg más szavazók esetén talán csak egyes konkrét pártok vagy politikai vezetők szeretetét vagy elutasítását jelenti.

Ezeket a modelleket alább több különböző adatbázis elemzése során is felhasználom. A különböző forrásokban részben eltérő kérdésekre adott válaszokból hoztam létre a modellekben szereplő változókat. Ezekről a technikai részletekről a táblázatokhoz kapcsolódó lábjegyzetek tájékoztatnak, de az eredmények tartalmi értelmezése szempontjából nincs komoly jelentőségük: egyszerűen csak a különböző táblákban megjelenő adatok közvetlen összehasonlításától célszerű tartózkodni.

Az I.4 tábla a 2003. novemberi adatfelvételünk adatai alapján értékeli a hét modelt illeszkedését az adatokhoz. A fent említett feltevés tesztelése érdekében a Wilks-lambda statisztikákat itt külön-külön számítottam ki a pártpreferenciáival rendelkező megkérdezettek politikailag tájékozottabb illetve tájékozatlanabb felére. Mint említettem, minél alacsonyabb a Wilks-lambda statisztika értéke, annál jobban magyarázzák az adott modell változói a szavazói preferenciákat az adott mintában. A kirajzolódó kép elég egyértelmű: egy elhanyagolható kivétellel³⁴ mind a négy társadalmi demográfiai modell nagyobb magyarázóerővel rendelkezik a kevésbé tájékozottabb, mint a magasabb ismeretszintű szavazók körében, míg ennek fordítottja igaz az 5-7. modellekre, amelyek a közpolitikai preferenciák illetve a teljesítményértékelések indikátorait is figyelembe veszik.

Különösen szembeszökő az attitűd-változók önálló hozzájárulása az 5-7. modellek illeszkedéséhez. Ezt úgy számszerűsíthetjük, hogy ha a negyedik modellt magukban foglaló modellek magyarázóerejéből mintegy kivonjuk a negyedik modell magyarázó erejét. Ez utóbbi az alacsony tájékozottságú körében, mint a táblából leolvasható, 0.22 (tehát a maximális entrópiát jelző 1 mínusz 0.78), a jobban informáltak körében pedig 0.19. A bal-jobb önbesorolás beépítése a modellbe a Wilks-lambda statisztikát a két csoportban 0.78-ról illetve 0.81-ről 0.53-ra illetve 0.42-re csökkenti. Tehát az ideológiai önbesorolás önálló, a társadalmi-demográfiai változók hatásától független hozzájárulása az 5. modell magyarázóerejéhez a kevésbé tájékozottak között 0.19 (0.78 mínusz 0.53), a megkérdezettek ismeretgazdagabb felében jóval nagyobb, 0.39 (0.81 mínusz 0.42). A két csoport között lényegében ugyanilyen nagy különbség mutatkozik a gazdasági teljesítmény-értékelések és a közpolitikai preferenciák magyarázóereje tekintetében is.

Úgy tűnik, joggal beszélhetünk tehát valamiféle Gresham-törvényről: akiknek több választási lehetőségük van abban, hogy milyen benyomások alapján értékeljék a pártokat, azok inkább politikai attitűdjeikkel, mint társadalmi-demográfiai összhangban választanak. Lehet persze, hogy miként az eredeti Gresham-törvényben, azonképpen itt is az értéktelenebb (ott: pénz; itt: információhordozó) szorítja ki az értékesebbet. Nehéz

³⁴ A kivétel természetesen a 3. modell, amelynek magyarázóereje együtt nő az ismeretszinttel. Ez azonban nem mond ellent az általánosításnak, hiszen a 3. modell a vallásosság mértékét is magában foglalja, és ezáltal valójában már egy átmenetet jelent az értékorientációkat is figyelembe vevő modellek felé.

azonban belátni, hogyha az egyén számára saját társadalmi csoporthelyzete valóban olyan fontos információt hordoz arról, hogy melyik pártot „kellene” is választania ahhoz, hogy pontosan fejezzi ki saját politikai akaratát, akkor miért válik ez a lényegi információ egyre kevésbé hozzáférhetővé - vagy egyre kisebb motiváló erejűvé - ahogy az egyén általános politikai tájékozottsága nő. Alighanem inkább egy fordított Gresham-törvényről beszélhetünk: ahogy nő annak az esélye, hogy valaki valamilyen politikailag tartalmasabb megfontolás alapján szavazzon, úgy csökken annak a valószínűsége, hogy társadalmi csoporttagsága (és bármely más, kevésbé tartalmas szempont) jelentősebb befolyást gyakoroljon a viselkedésére. Ez persze nem jelenti azt, hogy a politikai képviselő tartalommal való megtöltése szempontjából a társadalmi-demográfiai törésvonalakhoz igazodó választói magatartás kevésbé lenne hatékony, mint a véletlenszerű, vagy éppen személyközi befolyást követő szavazás. De határozottan arra utal, hogy a közpolitikai preferenciákon vagy teljesítményértékelésen alapuló szavazás – legalábbis a tájékozottabb szavazók szemében – még a társadalmi-demográfiai törésvonalakhoz igazodó választói magatartásnál is hatékonyabb a tényleges politikai akaratok kifejezésében.

Bizonyos mértékig egybeesik ezzel az I.5 tábla tartalma is, amely 1992-től 2003-ig mutatja be az egyes modellek illeszkedésének változását Magyarországon. Ez a tábla ugyanakkor kételyeket is ébreszt a fenti értelmezés helyességével kapcsolatban. Egyfelől azt láthatjuk, hogy 1992-től kezdve szinte folyamatosan csökkent a társadalmi-demográfiai törésvonalak meghatározó szerepe a magyar választói viselkedésben: a demográfiai (életkor, nem, lakóhely) törésvonalak magyarázóereje csökkent talán legtöbbször, de szorosán követi ezt az etnikai-vallási törésvonalak – Magyarországon ezek közül szinte csak a vallásosság mértéke játszott valaha is fontos szerepet - fontosságának szembeszökő hanyatlása. Ha kisebb mértékben, de a rétegződési törésvonalak fontossága is csökkent azonban. A mindezeket a társadalmi-demográfiai törésvonalakat kombináló 4. modell illeszkedését mutató Wilks-lambda mutató az 1992-es 0.59-ről egészen 0.86-ra nőtt: más szóval a relatív magyarázó-ereje 0.41-ről 0.16-ra csökkent, ami kifejezetten drámai változásra utal.

A táblázatból, kiváltképpen pedig az alsó felében közölt számításokból leolvasható az is, hogy ezzel párhuzamosan az attitűdök magyarázó ereje viszont jelentősen nőtt: ezt elmondhatjuk a bal-jobb ideológiai önbesorolásról éppúgy, mint a gazdasági teljesítmény-értékelésekről vagy az érték-alapú törésvonalakról. Mindezt kézenfekvően magyarázhatnánk egy tanulási folyamattal, aminek során a szavazók viselkedését kezdetben még az olyan „olcsó” (tehát könnyen hozzáférhető), de politikailag nem igazán tartalmas információk befolyásolják, mint az egyes pártok vélt csoportkötődései, a pártokat megjelenítő személyek kommunikációs stílusából és megjelenéséből könnyen kikövetkeztethető társadalmi háttere, és hasonlóképpen. Feltételezhetjük, hogy az idő előrehaladtával a polgárok egyre jobban megismerik a pártok tényleges politikai kínálatát, és a közvetlen közpolitikai preferenciákon illetve teljesítményértékelésen alapuló szavazást elősegítő ismeretek szaporodása aláássa az egyes politikai erők társadalmi háttérével kapcsolatos, politikailag legfeljebb csak közvetett és eléggé megbízhatatlan tanulságokkal szolgáló információk hatását a szavazói viselkedésre. A fent vázolt fordított Gresham-törvénnyel összhangban lenne – bár tudtommal még egyetlen új demokráciában sem figyeltek meg ilyen összefüggést -, ha egy fiatal

demokrácia érési folyamata során a választói döntések meghatározói között a közvetlenebb politikai tartalmú attitűdök fokozatosan háttérbe szorítanak a társadalmi-demográfiai törésvonalakat.

Ennek az értelmezésnek ellentmond azonban az, hogy sem a közpolitikai preferenciákon, sem a gazdasági teljesítményértékelések szerepének növekedése nem volt olyan mértékű, hogy az teljes egészében kompenzálta volna a társadalmi-demográfiai törésvonalak meghatározó szerepének csökkenését. Ezt onnan láthatjuk, hogy a 6. és 7. modellhez tartozó Wilks-lamba értékek az idő előrehaladtával szinte folyamatosan nőttek, és 2003-ban jóval magasabbak voltak, mint 1992-ben. Ez azt jelenti, hogy a választói döntéseknek nőtt az a hányada, amit sem ezek az attitűdök, sem pedig a társadalmi-demográfiai törésvonalak nem magyaráznak. Nincs tehát közvetlen jele annak, hogy a közpolitikai preferenciák vagy a teljesítmény-értékelés megnőtt szerepe örölte volna fel a társadalmi-demográfiai törésvonalakat. A két folyamat talán inkább független volt egymástól. Az is lehet, hogy velük egyidejűleg a választói magatartás idioszinkratikusan egyéni, véletlenszerű, vagy éppen csoportklímának engedő, de a tartalmas politikai népképviselőt ügyét egyaránt kevésbé előremozdító meghatározóinak nőtt meg a szerepe. Mivel az itt felhasználnál több érdemi idősoros adat nem áll rendelkezésre e kérdéssel kapcsolatban, így azt az alternatív lehetőséget is csak üres spekulációként vethetjük fel, hogy talán valamilyen más, itt nem elemzett közpolitikai preferenciák fontossága nőtt meg az idők során, és ez szorította vissza a társadalmi-demográfiai törésvonalak meghatározó szerepét.

Itt közölt adataink is megengedik viszont azt a lehetőséget, hogy esetleg a bal-jobb önbesorolás játszott ilyen szerepet. Ennek önálló magyarázó ereje ugyanis olyan nagy mértékben nőtt az idők során, hogy az 5. modell teljes magyarázóereje annak ellenére sem csökkent az idők során – sőt, egy kicsit talán még nőtt is –, hogy az ebben a modellben is benne foglalt (4. számú) kombinált törésvonal-modell magyarázóereje drámaian hanyatlott. Elképzelhető tehát, hogy itt valóban valamilyen társadalmi tanuláson alapuló behelyettesítésről volt szó. Hogy azonban ez a behelyettesítés (miként az eredeti Gresham-törvényben) ahhoz vezet-e, hogy az értéktelenebb pénz kiszorítja a használatból a nagyobb nemesfém-tartalmú funkcionális ekvivalenst, vagy inkább ahhoz (mint azt a megfordított Gresham-törvényről szóló fejtegetésekben fentebb feltételeztem), hogy politikailag tartalmasabb demokratikus képviselőt jön létre, az lényegében attól függ, hogy maga a bal-jobb önbesorolás mit is takar a magyar választópolgárok körében: pusztán csak egy - baloldalinak, jobboldalinak, vagy éppen centristának mondott - párttal való, a társadalmi- és értékalapú törésvonalaktól lényegében független azonosulást, vagy pedig valamilyen általános összegzését annak, hogy az adott országban a pártokat megosztó releváns politikai kérdések összességében melyik oldalhoz áll közelebb a szavazó? A következő alfejezet ezt a kérdést vizsgálja meg nemzetközi összehasonlításban.

2.2.3 Bal-jobb önbesorolás: pártos címke vagy a politikai értékek summája?

A politikai beállítottságokra vonatkozó modern szakirodalomban örök vitatéma a valódi jelentősége annak a kétségtelen ténynek, hogy (1) a fejlett demokráciák legtöbb polgára képes saját magát és a főbb pártokat is elhelyezni egy képzeletbeli bal-jobb skálán; (2) általában olyan pártot preferál, amelynek saját magáéhoz hasonló bal-jobb pozíciót

tulajdonít; és (3) hajlandó valamilyen tartalmi magyarázatot adni arra, hogy mit is ért bal- illetve jobboldalon. Anthony Downs nyomán eléggé elterjedt az az álláspont, hogy egy adott polgárnak a bal-jobb terminusokban adott önmeghatározása az adott ország pártjait megosztó releváns kérdésekkel kapcsolatos személyes véleményeknek egyfajta, az adott kérdések személyes fontosságával súlyozott átlaga.³⁵ A „bal-” és „jobboldal” jelentésével kapcsolatos állampolgári magyarázatoknak azonban gyanúsán nagy része határozza meg a két végpont jelentését valamilyen konkrét pártra vagy politikai irányzatra utalva;³⁶ a pártválasztás és a bal-jobb önbesorolás közötti, többnyire igen erős korrelációnak pedig csak feltűnően kis része vezethető vissza arra, hogy mind a két dolog ugyanazon közpolitikai preferenciáktól függ.³⁷ Ez felveti annak a lehetőségét, hogy az egyén bal-jobb önbesorolása a legtöbb ember számára talán csak annyit jelent, hogy egyik vagy másik párt hívének tartja magát – ezen túlmenő közpolitikai értéktartalma pedig nem valami idioszinkratikusan egyéni módon megválasztott politikai tematikához kapcsolódik (mint a Downs-i modellben), hanem inkább teljesen hiányzik.

Úgy vizsgálhatjuk meg, hogy melyik értelmezés a helyesebb, ha az egyének önbesorolását a bal-jobb skálán egy statisztikai elemzés során előbb a különböző potenciálisan releváns értékalapú illetve társadalmi törésvonalakon elfoglalt helyzetükkel, majd csak pártpreferenciájukkal, majd pedig pártpreferenciájukkal és a törésvonalakon elfoglalt helyzetükkel együttesen magyarázzuk. A pártpreferenciát itt az egyes pártok támogatóit megkülönböztető dichotóm változók sorával mérem majd, a törésvonalakon elfoglalt helyzetet pedig – akárcsak korábban - társadalmi-demográfiai és attitűd-változókkal. Minél nagyobb az első és az utolsó modell magyarázóértéke a pusztán a pártpreferencián alapuló második modellhez képest, annál tartalmasabb a bal-jobb önbesorolás politikai szempontból. Minél nagyobb viszont a második modell magyarázóereje az első modellénél, és minék kisebb a hátránya a pártpreferencián kívül más potenciális magyarázó változókat is magába foglaló harmadik modell magyarázó ereje mögött, annál valószínűbb, hogy az ideológiai önelhelyezés nem a releváns törésvonalakon elfoglalt helyzet summázata, hanem inkább csak egy politikai táborral való azonosulás kifejezése, amit mindazok a tényezők befolyásolnak – a törésvonalakon elfoglalt helyzettől a legesetlegesebb és legidioszinkratikusabb egyéni benyomásokig -, amelyek az egyes ember pártpreferenciáját is meghatározzák. Minél inkább így áll a helyzet, annál igazabb az, hogy a bal-jobb önelhelyezés csak azért fejezi ki az egyén pozícióját a pártok által artikulált törésvonalakon, mert az utóbbiak valamelyest befolyásolják pártpreferenciáját, tartós pártpreferenciája pedig bal-jobb önbesorolását. A bal-jobb önelhelyezés ekkor sem teljesen tautológikus magyarázat egy adott személy pillanatnyi pártválasztására: arra utal, hogy a pillanatnyi pártpreferencia erősen kötődik az egyén énképébe beépült tartós mozzanatról, ami a pártpreferenciától független létezéssel is bír – ti. az egyén általában véve a „bal-” és „jobboldal” között is el tudja helyezni magát, nem csupán konkrét pártokhoz képest. Ez az azonosulás – gondoljunk csak vissza az Újpest-Fradi példára - kötődhet tartós közpolitikai preferenciákhoz, de alapulhat egyes személyek tiszteletén és ezernyi más, esetleg politikailag teljesen

³⁵ Ld. pl. Downs (1957); Laponce (1981); Sani and Sartori (1983); Huber (1989); Klingemann and Fuchs (1989); Hinich and Munger (1992); Brug (1999).

³⁶ Ld. Klingemann and Fuchs (1989).

³⁷ Ld. Inglehart and Klingemann (1976).

tartalmatlan megfontoláson is. Hatása a választói viselkedésre valószínűleg növeli a pártpreferenciák időbeli stabilitását, de semmivel sem alkalmasabb tartalmas politikai népképviselő létrehozására, mint a különféle teljesen idioszinkratikus, az érték alapú törésvonalaktól és a teljesítményértékelésektől közvetve sem függő tényezők hatása a választói döntésekre.

Az I.6 tábla nemzetközi összehasonlításban vizsgálja a kérdést. Itt az adatok a European Social Survey 2002-es első hullámából származnak, és egyértelműen arra utalnak, hogy a látszólag ideológikus – „bal-jobb” – terminusokban való önelhelyezés valamennyi európai országban sokkal inkább magát a pártpreferenciát, semmint a törésvonalakon elfoglalt helyzetet fejezi ki az átlagember szintjén. Ez abból is látszik, hogy a második modell magyarázóereje rendre messze felülmúlja az első modellét. Ráadásul a második és a harmadik modell magyarázóereje közti különbség többnyire igen kicsi: tehát a törésvonalakon elfoglalt helyzet alig-alig ad valamit hozzá az egyén bal-jobb helyzetének magyarázatához azután, hogy pártpreferenciáját már figyelembe vettük. A fordított állítás viszont nem lenne igaz: a harmadik oszlopban szereplő számok rendre sokkal magasabbak az első oszlopban látottnál, tehát a pártpreferencia minden országban sokat tesz hozzá az ideológiai önelhelyezés magyarázatához a törésvonalak által adott magyarázaton felül.

Az adatok tehát határozottan arra utalnak, hogy a törésvonalakon elfoglalt helyzet és a bal-jobb önbesorolás közötti összefüggést túlnyomó részét megmagyarázhatjuk azzal a feltevéssel, hogy az előbbi befolyásolja a pártpreferenciát, az utóbbi pedig a pártpreferencia függvénye. A törésvonalakon elfoglalt helyzet minimális közvetlen hatását az ideológiai önelhelyezésre a negyedik oszlopban szereplő értékek becsülik meg, lehetséges maximumát pedig az első oszlopban szereplő értékek jelzik. Mindkettő eltörpül a pártpreferenciák lehetséges hatására vonatkozó becsléseinkhez képest. Utóbbiak lehetséges maximumát a második oszlopban szereplő értékek mutatják, lehetséges minimumát pedig az első és a harmadik oszlopban szereplő értékek különbségével számszerűsíthetnénk. Mindkettő jóval felülmúlja a törésvonalakon elfoglalt helyzet közvetlen hatásának lehetséges minimumát és maximumát. Ebből az következik, hogy az ideológiai önelhelyezés zömében nem a törésvonalakon elfoglalt helyzet kifejeződése.

Magyarországon – legalábbis a 2002-es választások idején - az európai átlagnál még erősebb volt a pártpreferencia és az ideológiai önbesorolás közötti összefüggés, ám a polgárok közpolitikai preferenciái és társadalmi-demográfiai helyzete még az átlagosnál is kevésbé függött össze azzal, hogy miként helyezték el magukat a bal-jobb skálán. Csak Csehországban, Dániában, Görögországban, és Olaszországban volt hasonlóan kicsi a különbség a között, hogy a pártválasztás egyedül mennyire tudta megmagyarázni a bal-jobb önelhelyezést, illetve hogy a pártválasztás és az egyén egyes közpolitikai preferenciái és társadalmi helyzete együtt milyen jól magyarázták meg ugyanezt. Ezek szerint Magyarországon még más európai országokhoz képest is erősebb a közvetlenül pártos, viszont kevesebb a politikai törésvonalakkal kapcsolatos tartalma a bal- illetve jobboldali önbesorolásnak.

Ám lehet, hogy ez csak látszat, amit az okoz, hogy a European Social Survey közpolitikai preferenciákra irányuló kérdései valamilyen oknál fogva kevésbé fedik le a magyar, mint

mondjuk az angol vagy német pártokat megosztó vélemény-dimenziókat. Az I.7 tábla ezért az mutatja be idősorosan, hogy egyrészt a pártpreferencia másrészt a kifejezetten a magyar pártrendszer nagy közpolitikai megosztottságait – mint a gazdasági reformokról vallott nézetek, a nemzetpolitikai konfliktusok, a történelmi igazságszolgáltatás, és a valláspolitikai - érintő attitűd-kérdésekre adott válaszok (plusz a szokásos társadalmi-demográfiai változók) mennyire magyarázták meg a válaszadók bal-jobb önbesorolását 1992-től napjainkig. Bár a 2003-as adatok egyes attitűd-kérdések más megszővegezése miatt csak erős jóakarattal hasonlíthatóak össze a korábbi évekre vonatkozó számításokkal, a kirajzolódó kép azt sugallja, hogy miközben az évek során rendkívül gyorsan emelkedett a pártválasztás és a bal-jobb önbesorolás közötti összefűgés, azonközben azért – legalábbis abszolút értékben - nőtt az ideológiai önbesorolás magyarázott varianciájának azon része is, amit a törésvonalakon elfoglalt pozíció a pártpreferencia hatásán *felül* megmagyaráz.

Mint a táblázat harmadik oszlopából leolvashatjuk, ez a növekedés szerény mértékű volt: az 1992-es 2.3 százalék fokozatosan nőtt 2002-ben 3.9 százalékra, a 2003-as – és az érték-kérdések más megfogalmazása miatt szigorúan véve már nem összehasonlítható – adatokban pedig 5.4 százalékra. A szerény növekedés meggyőzően folyamatos tendenciája alapján esetleg megkockáztatható lenne az az állítás, hogy a bal-jobb önbesorolás az idők során egyre inkább feltöltődött valós politikai tartalommal, és méghozzá nem csak azért, mert egyre jobban kötődött a pártpreferenciákhoz, hanem azért is, mert valamivel megnőtt összefűgése az adott személy közpolitikai preferenciáival – legalábbis azon értékdimenziók tekintetében, amelyeket az adott időszakban a magyar pártrendszer a legvilágosabb választásokat kínált.

Valóban, a törésvonalak önálló magyarázóerejéről az I.7 tábla harmadik oszlopában 2002-re vagy 2003-ra közölt értékek meg is haladják az előző táblázat megfelelő oszlopának európai átlagértékét. Ugyanakkor azonban egész biztosak lehetünk abban, hogy minden más európai országban is magasabb értéket kapnánk az adott oszlopban, ha szigorúan összehasonlítható – hiszen mindenütt egyforma szőveggel kérdezett – attitűd-kérdések helyett kifejezetten az adott ország sajátos politikai viszonyaira gondolva megfogalmazott kérdésekre adott válaszok alapján becsülnénk meg az értékalapú törésvonalakon elfoglalt helyzet hatását a bal-jobb önbesorlásra. Az eddig látottak alapján természetesen nem lehet magabiztos választ adni arra a kérdésre, hogy pusztán pártos címkét vagy az adott ország pártrendszere által felkínált értékválasztásokban elfoglalt egyéni pozíció valódi ideológiai tartalommal bíró summázatát áll-e a válaszolók bal-jobb önbesorolása mögött. A különféle ideológiai címkék esetleges sajátosan XXI. század eleji magyar tartalmával kapcsolatban kötetünk további tanulmányaihoz fordulhat az olvasó. Az eddigiek alapján annyi tűnik valószínűnek, és az alább következő összehasonlító elemzések szempontjából is megfontolandónak, hogy a bal-jobb önbesorolás Európa-szerte inkább tekinthető pusztán valamilyen párttal, irányzattal, politikus-csoporttal való tartós rokonszenv – ha úgy tetszik, politikai azonosulás – kifejeződésének, Magyarországon pedig még a nemzetközi átlagnál is kevésbé kötődik az érdemi törésvonalak rendszerében elfoglalt egyéni helyzet ideológikus összefűgéséhez. Ezért a további elemzésekben már mint a politikai tábor-lojalitás indikátorát veszem figyelembe.

2.2.4 A törésvonalak, az ideológiai önbesorolás és a gazdasági helyzetértékelések hatása nemzetközi összehasonlításban

A fenti fényében érdemes most már megvizsgálunk, hogy más országokkal összehasonlítva milyen erős Magyarországon a társadalmi-demográfiai törésvonalak, a politikai székértáborokkal való azonosulás, a gazdasági helyzetértékelések és a közpolitikai preferenciák hatása a szavazói döntésekre. Ezekben az összehasonlító elemzésekben, és így az I.8 és I.9 táblázatokban is lényegében ugyanazokat a modelleket használok majd fel, mint fentebb az I.5 táblázatban. Csak a felhasznált adatbázisok és -részben - az egyes változók mérési eszköze változik meg. Viszont mivel az I.8 táblában használt kérdőíves kutatás nem tartalmazott olyan kérdéseket, amelyek alapján a 7. modellt is létre lehetett volna hozni, így annak elemzése során ez a modell hiányzik majd.

Az eredmények pontosítása és körük maximális tágítása érdekében ezúttal olyan országokat is bevontam az összehasonlításba, amelyek nem teljesen demokratikusak, de azért elég sokféle jelölt közül lehet választani az országos voksolásokon ahhoz, hogy a szavazói magatartás meghatározóit értelmesen elemezhessük. Ugyanezen okból, ahol a mintaméret ezt megengedte, regionális almintákra bontottam azon országok (így Kanada és Németország) adatait, ahol több, egymástól különböző pártrendszer él együtt, és ezért a választói magatartás meghatározói bizonyos mértékig változnak régióról régióra. Ugyanakkor kizártam ezekből az elemzésekből minden olyan mintát, amelyre nézve a különféle modellek magyarázó változói közül akárcsak egy is hiányzott.

A Comparative Study of Electoral Systems (röviden: CSES) című, 1996 és 2000 között zajlott nemzetközi adatfelvétel révén így mintegy 24 másik választással összehasonlítható adatokat kapunk az 1998-as magyar választói magatartásról, míg a European Social Survey 2002-es hulláma révén 18 másik európai országgal hasonlíthatjuk össze a magyar választói magatartás jellemzőit. Az I.8 és I.9 táblákban összefoglalt eredményeket böngészve mindenekelőtt viszontlátjuk a korábban már hosszabb időtáv tekintetében is illusztrált magyarországi trendeket, tehát a demográfiai és etnikai-vallási törésvonalak hatásának gyengülését, és az ideológiai önbesorolás hatásának erősödését. 1998-ban a demográfiai törésvonalak még fontosabb szerepet játszottak a választói magatartásban, mint a CSES-adatok alapján becsült korabeli „világátlagban”. 2002-ben viszont már ennél a korábbi világátlagnál és az egykorú, az ESS-adatok alapján becsült „európai átlagnál” is kisebb volt magyarországi jelentőségük. Az etnikai-vallási törésvonalak jelentősége mind Európán belüli, mind pedig globális összehasonlításban rendkívül gyenge – és az időben előrehaladva tovább csökkenő - volt Magyarországon. Fontos megjegyezni, hogy ennek nemcsak az ország viszonylag magas etnikai homogenitása volt az oka: a két táblázat harmadik oszlopában szereplő magyarországi Wilks-lambda mutatók még a megfelelő cseh, kelet-német, lengyel, norvég, svéd, és szlovén adatoknál is gyengébb hatást mutatnak, pedig azok az országok is hasonlóan homogének nemzetiségi tekintetben. Amint azt az I.5 tábla talán már sejtette, a vallásos-szekuláris törésvonal annak nyomán gyengült meg ennyire Magyarországon, hogy a KDNP, az FKGP és az MDF hanyatlása nyomán a jobboldali szavazatok a zömében vallástalan fiatal szavazók között is különösen erős bázissal rendelkező Fideszre koncentráálódtak, és így alapvetően két, a vallásosság szempontjából meglehetősen heterogén blokk között oszlottak meg a magyar szavazók.

Némiképpen rációfolva a hazai politológiai publicisztika egyik gyakori kliséjére, a társadalmi-gazdasági rétegződés – abszolút értelemben valóban viszonylag gyenge – hatása a magyar szavazói magatartásra nemzetközi összehasonlításban sokkal inkább átlagosnak, mint rendhagyóan gyengének tűnik. Ennek ellenére azonban, a korábban Magyarországon kiemelkedően fontos demográfiai és vallási törésvonalak hanyatlása nyomán – erre ld. az I.5 táblát - a kombinált társadalmi-demográfiai modell Magyarországon nemzetközi összehasonlításban viszonylag gyengén magyarázza csak a szavazói magatartást. Ez különösen nyilvánvaló a 2002-es adatok tükrében.

Az 5-7. modellel kapott eredményeket úgy érdemes elemezni, hogy az ezek illeszkedését (illetve illeszkedéshiányát) mutató Wilks-lambda statisztikákat kivonjuk a 4. modellel becsült lambda értékből. Eképpen egy olyan számadathoz jutunk, amelyik az attitűdváltozók egyes típusainak önálló, a társadalmi-demográfiai törésvonalak befolyásától független hatását mutatja meg. Mint az I.8 tábla legalsó sorából leolvashatjuk, a CSES vizsgálat egy átlagos országában az ideológiai önbesorolás ezen nettó hatása 0.69 mínusz 0.52, azaz 0.17. A megfelelő 1998-as magyar adat majdnem pontosan ugyanannyi, 0.72 mínusz 0.56, azaz 0.16. Ezzel szemben a 2002-es ESS vizsgálatban a megfelelő magyar adat már $(0.78-0.44)=0.34$, ami jóval magasabb – az összehasonlítás Európára korlátozása folytán egyébként a korábbi táblában látottnál lényegesen magasabb - nemzetközi átlagnál. A mintában szereplő európai országok közül csupán Csehországban, Görögországban, Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában és Svédországban figyelhetjük meg a bal-jobb önbesorolásnak a hazainál erősebb hatását. Magyarország tehát egyike azon országoknak, ahol a politikai szekértáborokkal való azonosulás különösen nagy, és a társadalmi és értékalapú törésvonalakon elfoglalt helyzettől, mint láttuk, jórészt független hatást gyakorol a pártválasztásra.

A 7. modellel kapott eredmények arra utalnak, hogy aligha beszélhetünk az értékalapú törésvonalak különösen erős hatásáról Magyarországon. Összevetve az I.9tábla utolsó oszlopában szereplő lambda-kat a megfelelő sorokban a 4. modell alatt szereplő lambda-kkal, európai átlagban 0.14-re (0.69 mínusz 0.55) becsülhető e sajátos mértékegységben az ESS kérdőív által vizsgált közpolitikai preferenciák hatása, Magyarországon viszont csak 0.04-re. Nincs olyan európai ország, ahol az ESS 2002-es adatai szerint a közpolitikai preferenciák hatása ennél alacsonyabb lenne: még az e tekintetben holtversenyben második helyezett Görögországban, Lengyelországban és Szlovéniában is mintegy másfélszer akkora volt a hatásuk, mint Magyarországon. Érdemes megjegyezni, hogy nem (vagy nem pusztán) arról van szó, hogy a kétpárt-rendszerhez közelítő viszonyok miatt jelentős közpolitikai kérdésekben viszonylag centrista profilt alakított mind a két nagy párt Magyarországon: az ezredeleji Ausztriát, Franciaországot, Nagy-Britanniát, Németországot és Spanyolországot pártrendszereik hasonlóképpen mérsékelt fragmentáltsága ellenére is sokkal erősebb értékalapú törésvonalak jellemzik, mint Magyarországot.

Szembeszökően más képet kapunk a gazdasági teljesítményen alapuló szavazás tekintetében. Mint említettem, a korábbi szakirodalom szerint a magyar politikai intézményrendszer sajátosságai folytán arra számíthatunk, hogy a viszonylag könnyen áttekinthető felelősségi viszonyok miatt erős gazdasági szavazást figyelhetünk meg.

Valóban, az 1998-as CSES adatokban csak Csehországban valamint a diktatórikus Belorussziában találjuk jelét a magyarországi (0.13-as lambda-különbséggel jellemezhető) szintnél is erősebb gazdasági szavazásnak. A 2002-es ESS adatok ugyan ellentmondanak e képnek, de ezekben valószínűleg azért tűnik csak olyan gyengének a gazdasági szavazás Magyarországon, mert az adatfelvétel viszonylag rövid idővel a választások után, de már az új kormány hivatalba lépése után készült. Így nem meglepő, hanem inkább csak tiszavirág-életű deviancia, hogy ebben az adatfelvételben viszonylag gyenge a pártpreferenciák kapcsolata a nemzetgazdaság megelőző egy évével kapcsolatos véleményekkel. Ha ezzel szemben egy még a választások két fordulója között végzett 2002-es vizsgálatra vetjük tekintetünket, akkor rögtön kiderül, hogy a gazdasági szavazás mértékét jelző lambda-különbség 2002-ben még az 1998-ban megfigyeltnél is kicsit erősebb volt Magyarországon (ld. I.5 tábla).

3. Összegzés

A jelen fejezet mindenekelőtt azt mutatta be, hogy az ezredfordulós magyar választói magatartásra a pártosság viszonylag magas, a régóta demokratikus államokat idéző szintje, ugyanakkor a szavazatok és választási eredmények még mindig inkább az új, semmint a régi demokráciákat idéző, és kiváltképpen a kétpárt-rendszeri modellt közelítő országokhoz képest szembeszökően magas szintje a jellemző. A két megfigyelés közötti ellentmondásra két magyarázatot is kínál eddigi elemzésünk.

Egyrészt a politikai intézményrendszer többségi elvű tendenciáival jól magyarázható, ámde még a Westminster-demokrácia hazájához képest is igen erős gazdasági teljesítmény-elvű szavazással találkozhatunk Magyarországon. Ez alighanem pozitív jelenségnek tekinthető, ami javítja a politikusok nép általi elszámoltathatóságát, és ezáltal a politikai képviselő minőségét. Háttérként lehet persze az erős gazdasági szavazásnak az, hogy egészségtelen szintre növeli a választási eredmények változékonyságát, és - részben emiatt, de részben talán közvetlenül is, a közpolitikai preferenciákon alapuló szavazás gyengítésével – valószínűleg rontja a politikai képviselő minőségét a közvéleményt megosztó politikai kérdések tekintetében.

Másrészt a közpolitikai preferenciákon alapuló szavazás igen alacsony – habár, mint az I.5 táblázatban láthattuk, az idő előrehaladtával gyorsan, és a gazdasági szavazás mértékével egyszerre növekvő – szintjét tapasztaltuk Magyarországon. Elképzelhető persze, hogy ez csak egy csalóka látszat, aminek oka az, hogy a magyar pártok közötti választást mindenekelőtt olyan, a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban szereplő kérdések által csak gyengén megragadott közpolitikai preferenciák befolyásolják, amelyek azonban hathatósan kifejeződnek a magyar szavazópolgárok bal-jobb önbesorolásában. Lehet, hogy ez így van – kötetünk további fejezeteinek még bőségesen lesz erről mondandójuk. De az itt elemzett adatok alapján valószínűbbnek látszik az, hogy az ideológiai önbesorolás növekvő hatása a szavazói döntésekre nem az ilyen sajátosan magyar, értékalapú törésvonalak növekvő hatását mutatja a szavazói döntésekre, hanem a törésvonalakhoz gyengén kötődő, és ezért érzelmi intenzitásuk ellenére is viszonylag képlékeny, könnyen változó pártos beállítottságok gyors megerősödését – és a bal-jobb politikai diskurzussal való egybekötődését – Magyarországon. Ha ez utóbbi értelmezés helytálló, akkor az ideológiai önbesorolás növekvő hatása a szavazatokra valójában nem is annyira egy valós „hatás”, és ha esetleg

csökkenti is a választási eredmények valamelyes stabilizálódását, akkor is anélkül teszi ezt, hogy a politikai képviselet minőségét javítaná.

A következő tanulmány azt a kérdést járja körbe, hogy a magyar választói magatartás ezen jellegzetességeinek kialakulása miként függött össze a politikai berendezkedés egyes kodifikált jellemzőivel, a különböző társadalmi-kulturális törésvonalak erejével, illetve a kétpárt-rendszerű modell felé való, a fentebb vázolt folyamatokkal közismerten párhuzamos elmozdulással. Ennek során alkalmunk nyílik majd annak áttekintésére is, hogy a fent vázolt általános folyamatok miként festettek konkrétan egyes törésvonalakkal és egyes pártok helyzetével kapcsolatban.

I.1 tábla: A választási eredmények átlagos százalékos változékonysága, 1978-2002

Régi demokráciák	Aggregált változékonyság	Új és részleges demokráciák	Aggregált változékonyság
Ausztrália	6.4	Argentína	24.9
Belgium	11.5	Bolívia	41.4
Dánia	12.3	Brazília	25.8
Egyesült Államok	3.1	Bulgária	36.8
Franciaország	17.5	Chile	16.7
Görögország	6.9	Csehország	25.7
Hollandia	16.6	Dél-Korea	24.6
India	25.1	Ecuador	36.4
Japán	18.6	Észtország	45.4
Kolumbia	22.1	Lengyelország	46.6
Nagy-Britannia	8.2	Lettország	56.3
Németország	8.7	Litvánia	49.1
Norvégia	14.1	Magyarország	25.1
Olaszország	22.1	Mexikó	22.6
Portugál	14.1	Oroszország	50.0
Spanyolország	16.5	Peru	51.4
Svájc	9.4	Románia	40.0
Svédország	13.5	Szlovénia	38.2
Venezuela	31.3	Taiwan	22.9
		Ukrajna	59.2
Átlagérték:	14.6	Átlagérték:	37.0

Megjegyzések a táblázathoz: az adatok az 1978-2002 közötti időszak többé-kevésbé szabad törvényhozási választásaira vonatkoznak, forrásuk Mainwaring and Torcal (2004). Táblázatunk több törvényhozási ciklus – így pl. Magyarország esetében az 1990-1994, 1994-1998 és az 1998-2002 közötti ciklusra számított százalékok – átlagát mutatja be. A szavazat-változékonysági mutató százalékosan összegezi azt, hogy a szavazatarányukat növelő pártok (és ezek között természetesen az új pártok is), mennyivel több szavazatot kaptak egy adott választáson mint az eggyel megelőző hasonló jellegű voksoláson.

I.2 tábla: A pártosság mértékének alakulása Magyarországon négy országgyűlési választás során, 1990-2004

Időpont:	Aggregált változékonyság (%)	Közel áll egy párthoz (%)	Rokonszenv- különbség (mintaátlag)
1990. március	-	-	3.9
1994. május	25.8	-	5
1998. május	31.7	34	4.5
2002. április	22	52	6.1

Megjegyzések a táblázathoz: a szavazat-változékonysági mutató százalékosan összegezi azt, hogy a szavazatarányukat növelő pártok (és ezek között természetesen az új pártok is), mennyivel több szavazatot kaptak egy adott választáson mint az eggyel megelőző hasonló jellegű voksoláson. A választási változékonyságra vonatkozó adatok saját számításból származnak a listás szavazatoknak az Országos Választási Bizottság által jelentett megoszlása alapján. Annak érdekében, hogy a pártok illetve választási szövetségek létrejöttének illetve részekre bomlásának hatását lehetőség szerint kizárjam e becslésekből, az 1998-2002-es ciklusra vonatkozó számítások során a 2002-es Fidesz-MDF közös lista szavazatarányát az 1998-as Fidesz-MPP és MDF szavazatarányok összegével vettem egybe. Ugyanígy, az 1990-94-es ciklusra vonatkozó számítások során az 1990-es FKGP szavazatarányát az 1994-es FKGP, Egyesült Kisgazda (EKGP) és Kiegyezés FKGP szavazatarányok összegével; az 1990-es MDF szavazatarányát az 1994-es MDF, MIÉP és Piac Párti szavazatarányok összegével; az 1994-98-as ciklusra vonatkozó számítások során az 1994-es FKGP szavazatarányát az 1998-as FKGP és Új Szövetség szavazatarányok összegével; az 1994-es MDF-szavazatarányát pedig az 1998-as MDF és MDNP szavazatarányok összegével hasonlítottam össze.

A második és harmadik oszlopban szereplő adatok forrásai a Gallup Budapest (1990) és a CEU (Közép-Európai Egyetem) (1994), CEU (Közép-Európai Egyetem) (1998, 2002) választási kutatások, amelyekre az 1990-es választás első fordulóját közvetlenül megelőző napokban, illetve az 1994-es, 1998-as és 2002-es választások két fordulója között került sor. A második oszlop azok százalékos arányát mutatja a teljes (a felnőtt lakosság tényleges társadalmi-demográfiai összetétele szerint súlyozott) mintán belül, akik igennel válaszoltak arra a kérdésre, hogy „Általában véve elmondható-e Önről, hogy közel áll valamelyik politikai párthoz?” A harmadik oszlop azt mutatja be, hogy az egyes válaszolók átlagosan milyen messze helyezték el egymástól a legnagyobb kormánypártot és az éppen legnépszerűbb ellenzéki pártot arra a kérdésre válaszolva, hogy „Szeretném megismerni a véleményét egyes politikai pártokról. Egyenként felolvasom a nevüket, és arra kérem, minősítse őket nullától tízig. A nulla azt jelenti, hogy Ön valamelyik pártot nagyon nem kedveli, a tízes pedig azt, hogy valamelyik pártot nagyon kedveli. Ha valamelyik pártot nem ismeri, vagy úgy érzi, hogy nem tud róla eleget, nyugodtan mondja meg.” A kérdésnek ez a megszövegezése az 1998-as és 2002-es adatfelvételekből származik; 1990-ben illetve 1994-ben rövidebb volt a kérdés

Első fejezet: A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban

felvezetése, de a tartalma azonos volt, leszámítva azt, hogy a válaszokat öt- illetve hétfokú skálán rögzítették. Az így kapott válaszokat az 1998-2002-es adatokkal való összehasonlítás érdekében szigorúan lineáris algebrai műveletek alkalmazásával a 0-tól 10-ig terjedő intervallumba tettem át.

I.3 tábla: A pártosság mértéke egyes demokratikus országokban az ezredforduló táján

Régi demokráciák	%	Új demokráciák	%
Amerikai Egyesült Államok 1996	54	Bulgária 2001	43
Ausztrália 1996	84	Chile 1999	21
Dánia 1998	51	Csehország 1996	49
Franciaország 2002	57	Magyarország 1998	34
Hollandia 1998	26	Magyarország 2002	52
Írország 2002	28	Litvánia 1997	31
Izrael 1996	64	Mexikó 2000	53
Japán 1996	39	Lengyelország 1997	53
Kanada 1997	52	Lengyelország 2001	42
Nagy-Britannia 1997	49	Portugália 2002	52
Németország 1998	42	Románia 1996	47
Németország 2002	35	Szlovénia 1996	22
Norvégia 1997	53	Dél-Korea 2000	27
Svédország 1998	53	Spanyolország 1996	44
Svájc 1999	37	Spanyolország 2000	42
Új-Zéland 1996	53	Taiwan 1996	34
Új-Zéland 2002	53	Thaiföld 2001	22
	Átlagérték: 48.8		Átlagérték: 39.3

Megjegyzések a táblázathoz: a táblában látható számok azok százalékos arányát mutatják az igennel vagy nemmel válaszolók körében, akik igennel válaszoltak arra a kérdésre, hogy „Általában véve elmondható e önről, hogy közel áll valamelyik politikai párthoz?” Valamennyi adat egy-egy országos választás után néhány héttel, de maximum 3 hónappal készült, országos reprezentatív mintán végzett felmérésből származik. Az adatok forrása Sapiro *et al.* (2003) és Shively and the Comparative Study of Electoral Systems (2003), az esetleges mintatorzulások hatását a felnőtt népesség demográfiai összetételét tükröző súlyokkal korrigálva.

I.4 tábla: A szavazói magatartás hét modelljének illeszkedése a magyar pártválasztók alacsonyabb és magasabb politikai ismeretszintű fele körében 2003. novemberében

	Ismeretszint:	alacsony	magas
1. Demográfiai modell (nem, életkor, lakóhely)		0.84	0.92
2. Rétegződési modell (iskolázottság, jövedelem, aktivitás)		0.89	0.90
3. Etnikai-vallási (kisebbségi identitás, felekezet, vallásosság)		0.99	0.94
4. Kombinált társadalmi-demográfiai modell (1+2+3 modell)		0.78	0.81
5. Bal-jobb önbesorolás + 4. modell		0.53	0.42
6. Gazdasági helyzet-értékelés + 4. modell		0.68	0.62
7. Közpolitikai preferenciák + 4. modell		0.70	0.62

Megjegyzések a táblázathoz: a táblában látható számok diszkriminancia elemzésből származó Wilks-lambda statisztikák. Az elemzés során a pillanatnyi pártpreferencia volt a függő változó, a 20-nál kevesebb megkérdezett által megnevezett pártok támogatóit összevonva egyetlen „egyéb pártra szavazna most hétvégén” csoportba. A Wilks lambda mutató az egyhez közeli értékek nagyon gyenge, míg a 0-hoz közeli értékek (ha előfordulnak) determinisztikus magyarázóerőt jeleznek. Az adatok forrása Angelusz *et al.* (2003), az esetleges mintatorzulások hatását a felnőtt népesség demográfiai összetételét tükröző súlyokkal korrigálva.

Az egyes modellek között abban áll a különbség, hogy milyen változók alapján próbálják megmagyarázni a megkérdezettek pártpreferenciáját. Ezeket az alábbiakban modellek szerint haladva sorolom fel.

Független változók az 1. modellben: *nem* (férfi vagy nő); *életkor* (években); *életkor négyzete*; *lakóhely #1* (város vagy falu); *lakóhely #2* (Budapest vagy egyéb település).

Független változók a 2. modellben: *iskolázottság #1* (legalább középfokú vagy annál alacsonyabb végzettség); *iskolázottság #2* (felsőfokú vagy annál alacsonyabb végzettség); *jövedelem* (az egy főre jutó nettó havi háztartási összjövedelem logaritmus); *gazdasági aktivitás* (dolgozik-e vagy sem, a GYES-en és GYED-en lévőknek dolgozóknak számítva).

Független változók a 3. modellben: *kisebbséghez tartozás* (a megkérdezett roma vagy sem); *vallásosság #1* (azt válaszolta-e vagy sem a szubjektív vallásosságot vizsgáló kérdésre hogy vallásos az egyház tanítása szerint); *vallásosság #2* (azt válaszolta-e vagy sem a szubjektív vallásosságot vizsgáló kérdésre hogy (a) nem vallásos, vagy (b) más meggyőződésű, vagy (c) nem tudja, hogy vallásos-e).

Független változók a 4. modellben: valamennyi az 1, 2, vagy 3. modellben szereplő változó.

Független változók az 5. modellben: valamennyi a 4. modellben szereplő változó plusz *baloldali-jobboldali önbesorolás* (tehát egy tízfokú, 1=bal, ... 10=jobb skálán rögzített válaszok arra a kérdésre, hogy „Sokan használják a baloldal és a jobboldal kifejezést a politikai álláspontok jellemzésére. Ez az ábra a baloldaliság és a

jobbaldaliság közti fokozatokat jelzi. Hogyan jelölné Ön ezen az ábrán a saját politikai álláspontját?); és egy *dichotóm változó*, amely azokat a megkérdezetteket különbözteti meg az összes többitől, akik nem tudták vagy nem akarták elhelyezni magukat a bal-jobb skálán, és ezért azon az érdemi választ adók körében számított mintaátlaggal azonos értéket adtam nekik.

Független változók a 6. modellben: valamennyi a 4. modellben szereplő változó plusz *gazdasági helyzet-értékelés* („Megítélése szerint az elmúlt 12 hónapban hogyan változott az ország gazdasági helyzete: 5 - sokat javult, 4 - valamit javult, 3 - nem változott, 2 - valamit romlott vagy 1 - sokat romlott?); és egy *dichotóm változó*, amely azokat a megkérdezetteket különbözteti meg az összes többitől, akik nem válaszoltak az előző kérdésre, és ezért a gazdasági helyzet-értékeléseket rögzítő előbbi változón az érdemi választ adók körében számított mintaátlaggal azonos értéket kaptak.

Független változók a 7. modellben: valamennyi a 4. modellben szereplő változó plusz három, a közpolitikai preferenciákat mérő képzett változó. Ezek közül az első a *gazdaságpolitikai preferenciákat* mérte úgy, hogy a következő két kérdésre adott válaszok sztenderdizált score-jainak a mínusz egyszeresét összegezte: “A most következő kérdésnél arra kérem, hogy Ön karikázza be a véleményének megfelelő kódszámot itt a kérdőívben. Ennél a kérdésnél néhány témával kapcsolatban két-két ellentétes véleményt olvashat. Kérem, döntse el, hogy melyik áll közelebb az Ön nézetéhez. Ha egyértelműen az első véleményt osztja, a skálán karikázza be az 1-es számot, ha egyértelműen a második véleményt osztja, akkor karikázza be a 7-es számot. Ha mindkét vélemény egyformán távol áll Öntől, akkor karikázza a 4-es számot. A többi szám az átmenetet jelöli a két vélemény között. (Tehát melyik vélemény áll közelebb Önhöz?) ... Az államnak tulajdonosként kellene felügyelnie a legfontosabb vállalatokat. VAGY Az állam a legrosszabb gazda, ezért a még állami tulajdonban lévő vállalatokat is magánkézbe kell adni. ... Az államnak többet kellene költenie szociális kiadásokra, még akkor is, ha ehhez növelni kell az adókat VAGY Csökkenteni kell az adókat, még ha így kevesebb jut is szociális kiadásokra.” Az összegzés tehát úgy lett elvégezve, hogy a magasabb pontszámok a hagyományos értelemben véve baloldalibb véleményeket jelezzék. Az összegzés előtt a hiányzó válaszokat az adott változó mintaátlagának megfelelően kódoltam át.

Az *antikommunista beállítottságokat* mérő közpolitikai preferencia-változó a fenti önkitöltős kérdés egyetlen további item-ére - „(Tehát melyik vélemény áll közelebb Önhöz?) ... El kell távolítani a hatalomból azokat, akik már a rendszerváltás előtt is vezető beosztásban voltak VAGY Jobban értenek a kormányzáshoz azok, akik már a rendszerváltás előtt is politikusok voltak” - adott válaszok sztenderdizált score-jainak a mínusz egyszereséből vonta ki az 1990 előtti MSZMP-tagságot firtató kérdésre adott válaszok (2=tag volt; 1=nem volt tag) sztenderdizált score-ját. A kivonás úgy lett elvégezve, hogy a magasabb pontszámok az antikommunistább beállítottságot jelezzék. A kivonás előtt a hiányzó válaszokat az adott változó mintaátlagának megfelelően kódoltam át.

A *nemzetpolitikai preferenciákat* mérő változó két további kérdésre adott válaszok (1=egyáltalán nem ért egyet, 2=inkább nem ért egyet, 3=inkább egyetért, 4=teljesen egyetért) sztenderdizált score-jainak a különbsége volt: “Most felolvasok néhány kijelentést és arra kérem, hogy a kártya segítségével mondja meg, melyikkel mennyire ért egyet vagy nem ért egyet! ... A nacionalizmus veszélyezteti az ország fejlődését. ... Fontosabb, hogy egy politikus jó hazafi legyen, mint az, hogy jól értsen egy bizonyos

Első fejezet: A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban

szakterülethez”. A kivonás úgy lett elvégezve, hogy a magasabb pontszámok a nemzetcentrikusabb véleményeket jelezzék. A kivonás előtt a hiányzó válaszokat az adott változó mintaátlagának megfelelően kódoltam át.

I.5 tábla: A szavazói magatartás hét modelljének illeszkedése a magyar pártválasztókkörében 1992. szeptemberétől 2003. novemberéig

Wilks-lambda statisztikák					
	1992	1994	1998	2002	2003
1. (demográfiai) modell	0.74	0.81	0.84	0.89	0.91
2. (rétegződési) modell	0.86	0.90	0.90	0.93	0.93
3. (etnikai-vallási) modell	0.83	0.78	0.86	0.93	0.98
4. (kombinált társadalmi) modell	0.59	0.63	0.70	0.79	0.86
5. modell (bal-jobb + 4. modell)	0.55	0.53	0.55	0.45	0.52
6. modell (gazdaság + 4. modell)	0.55	0.59	0.58	0.65	0.71
7. modell (közpolitikai pref. + 4. modell)	0.53	0.55	0.56	0.62	0.72
Az attitűd-változók önálló magyarázóereje (a 4. modelhez tartozó Wilks lambda mínusz az 5-7. modellekhez tartozó Wilks lambda értékek)					
Bal-jobb ideológia önálló hatása	0.04	0.10	0.15	0.34	0.34
Gazdasági értékelés önálló hatása	0.04	0.04	0.12	0.14	0.15
Közpolitikai preferenciák önálló hatása	0.06	0.08	0.14	0.17	0.14

Megjegyzések a táblázathoz: a táblában látható számok diszkriminancia elemzésből származó Wilks-lambda statisztikák. Az elemzés függő változója a pillanatnyi pártpreferencia, a 20-nál kevesebb megkérdezett által megnevezett pártok támogatóit összevonva egyetlen „egyéb pártra szavazna most hétvégén” csoportba. Egyhez közeli értékek nagyon gyenge, 0-hoz közeli értékek determinisztikus magyarázóerőt jeleznek. A tábla alsó felében látható számok a 4. modell illetve az adott attitűd-változót (illetve változócsoporthoz) tartalmazó modellhez tartozó Wilks-lambda értékek különbsége: minél magasabb az érték, annál magasabb az adott tényező becsült hatása a szavazók pártválasztására. Az adatok forrásai Angelusz *et al.* (2003) és a CEU (Közép-Európai Egyetem) (1992, 1994, 1998, 2002) adatfelvételek, az esetleges mintatorzulások hatását a felnőtt népesség demográfiai összetételét tükröző súlyokkal korrigálva.

Az egyes modellek között abban áll a különbség, hogy milyen változók alapján próbálják megmagyarázni a megkérdezettek pártpreferenciáját. A 2003-as adatokkal kapcsolatban erre lásd az I.4 táblához kapcsolódó jegyzeteket. A többi időpontban a következő változókat használtam.

Független változók az 1. modellben: *nem* (férfi vagy nő); *életkor* (években); *életkor négyzete*; *lakóhely #1* (város vagy falu); *lakóhely #2* (Budapest vagy egyéb település).

Független változók a 2. modellben: *iskolázottság #1* (legalább középfokú vagy annál alacsonyabb végzettség); *iskolázottság #2* (felsőfokú vagy annál alacsonyabb végzettség); *jövedelem* (az egy főre jutó nettó havi háztartási összjövedelem logaritmus),

gazdasági aktivitás (dolgozik-e vagy sem, a GYES-en és GYED-en lévőköt dolgozóknak számítva).

Független változók a 3. modellben: *kisebbséghez tartozás* (a megkérdezett roma vagy sem); *vallásosság #1* (legalább hetente jár-e templomba vagy sem); *vallásosság #2* (sohasem vagy csak családi ünnepeken jár templomba vagy pedig ennél azért gyakrabban).

Független változók a 4. modellben: valamennyi az 1, 2, vagy 3. modellben szereplő változó.

Független változók az 5. modellben: valamennyi a 4. modellben szereplő változó plusz *baloldali-jobboldali önbesorolás*, tehát egy hétfokú (1=bal, 7=jobb) skálán rögzített válaszok arra a kérdésre, hogy „A politikában gyakran beszélnek baloldaltól, középbalról, meg jobboldaltól és középjobbról. Ezen a kártyán az egyes jelenti a baloldalt, a hetes pedig a jobboldalt. Ön hol helyezné el a saját nézeteit ezen a skálán?); és *egy dichotóm változó*, amely azokat a megkérdezetteket különbözteti meg az összes többitől, akik nem válaszoltak az előző kérdésre, és ezért a bal-jobb skálán az érdemi választ adók körében számított mintaátlaggal azonos értéket kaptak. Kivételképpen az 1998. májusi kérdőív egy tizenegyfokú (0=bal, 10=jobb) skálán rögzítette az eredeti válaszokat.

Független változók a 6. modellben: valamennyi a 4. modellben szereplő változó plusz *gazdasági helyzet-értékelés* („Megítélése szerint az elmúlt 12 hónapban hogyan változott az ország gazdasági helyzete: 5=sokat javult, 4=valamit javult, 3=nem változott, 2=valamit romlott vagy 1=sokat romlott?); és *egy dichotóm változó*, amely azokat a megkérdezetteket különbözteti meg az összes többitől, akik nem válaszoltak az előző kérdésre, és ezért a gazdasági helyzet-értékeléseket rögzítő előbbi változón az érdemi választ adók körében számított mintaátlaggal azonos értéket kaptak. Az 1992-es adatokban az adott változó nem szerepelt, ezért ott az alábbi kérdésekre adott válaszok (4=teljesen egyetért, 3=inkább egyetért, 2=inkább nem ért egyet, 1=egyáltalán nem ért egyet) sztenderdizált score-jainak különbsége helyettesítette: „Most felolvasok néhány kijelentést, és arra kérem, hogy a kártya segítségével mondja meg, melyikkel mennyire ért egyet vagy nem ért egyet! ... A jelenlegi gazdasági helyzet nagyon előnytelen nekem és a családomnak. ... Ahogy a dolgok most alakulnak, az olyanoknak mint én és a családom, jó esélyük van arra, hogy előrejussanak az életben.” Az két állítással való egyetértés mértéke úgy lett összegezve, hogy a magasabb pontszámok nagyobb elégedettséget jelezzenek. Az összegzés előtt a hiányzó válaszokat az adott változó mintaátlagának megfelelően kódoltam át.

Független változók a 7. modellben: valamennyi a 4. modellben szereplő változó plusz három, a közpolitikai preferenciákat mérő képzett változó. Ezek közül az első a gazdaságpolitikai preferenciákat mérte, a következő kérdés alábbi három item-ével kapcsolatos válaszok sztenderdizált score-jainak összegzésével: “A politikai pártok különböző célokat követhetnek. Felolvasok néhány ilyen célt, és arra kérem, mindegyikről mondja meg a véleményét ennek a kártyának a segítségével. Ha Ön nagyon ellenzi valamelyik célt, akkor egyessel vagy kettessel válaszoljon, ha nem is ellenzi, de nem is helyesli, akkor pedig ötössel, és így tovább. Tehát mennyire ellenzi vagy helyesli Ön... A magánvállalkozások és a szabad piacgazdaság előmozdítását? ... A nyugdíjak és szociális juttatások emelését? ... Az állami vállalatok magánkézbe adásának felgyorsítását?” A válaszok az első lépésben egy kilencfokú (1=ellenzi, 9=helyesli) skálán lettek rögzítve. A sztenderdizált score-ok kiszámítása előtt a hiányzó válaszokat az adott változó mintaátlagának megfelelően kódoltam át, és minden egyes válasz

pontszámából kivontam az ugyanezen kérdés nyolc különböző item-ére adott válaszok átlagértékét. A három item összegzés során a hagyományos értelemben véve jobboldalibb véleményeket jelző célok negatív, míg a nyugdíjakra és szociális juttatásokra vonatkozó változó pozitív előjellel lett figyelembe véve.

Az *antikommunista beállítottság*ot mérő közpolitikai preferencia-változó a fenti kérdés egyetlen további itemére - „Tehát mennyire ellenzi vagy helyesli Ön ... A korábbi kommunista párttagok eltávolítását a vezető tisztségekből?” - adott válaszok (1=ellenzi, ... 9=helyesli) sztenderdizált score-jainak a mínusz egyszereséből vonta ki az 1990 előtti MSZMP-tagságot firtató kérdésre adott válaszok (2=tag volt; 1=nem volt tag) sztenderdizált score-ját. A kivonás úgy lett elvégezve, hogy a magasabb pontszámok az antikommunistább beállítottságot jelezzék. A sztenderdizált score-ok kiszámítása előtt a hiányzó válaszokat az adott változó mintaátlagának megfelelően kódoltam át, és az adott cél fontosságára vonatkozó válaszok pontszámából kivontam az ugyanezen kérdés nyolc különböző item-ére adott válaszok átlagértékét.

A *nemzetpolitikai preferenciákat* mérő változón a magasabb pontszámok a nemzetcentrikus véleményeket jelezték. A kérdés úgy hangzott, hogy “A politikai pártok különböző célokat követhetnek. Felolvasok néhány ilyen célt, és arra kérem, mindegyikről mondja meg a véleményét ennek a kártyának a segítségével. Ha Ön nagyon ellenzi valamelyik célt, akkor egyessel vagy kettessel válaszoljon, ha nem is ellenzi, de nem is helyesli, akkor pedig ötössel, és így tovább. Tehát mennyire ellenzi vagy helyesli Ön... A nemzeti érzés erősítését?” Miként ugyanezen kérdés többi iteménél is, a válaszok első lépésben itt is egy kilencfokú (1=ellenzi, 9=helyesli) skálán lettek rögzítve. A sztenderdizált score-ok kiszámítása előtt a hiányzó válaszokat az adott változó mintaátlagának megfelelően kódoltam át, és az adott cél fontosságára vonatkozó válaszok pontszámából kivontam az ugyanezen kérdés nyolc különböző item-ére adott válaszok átlagértékét.

I.6 tábla: A bal-jobb önbesorolás összefüggése az egyes társadalmi-demográfiai és értékalapú törésvonalakon elfoglalt helyzettel és a pártpreferenciával. Nemzetközi összehasonlító adatok 2002-ből

A modellben szereplő változók:	Társadalmi-demográfiai jellemzők és közpolitikai preferenciák	Csak a pártpreferencia (annyi dichotóm változó, ahány párt)	Pártpreferencia	Az utolsó két modell illeszkedése közti különbség
			+ társadalmi-demográfiai jellemzők és közpolitikai preferenciák	
Adjusztált R ² statisztikák				
Ausztria	0.112	0.307	0.354	0.047
Belgium	0.057	0.207	0.269	0.062
Csehország	0.129	0.634	0.638	0.004
Dánia	0.119	0.446	0.452	0.006
Finnország	0.172	0.542	0.567	0.025
Franciaország	0.201	0.632	0.651	0.019
Görögország	0.060	0.699	0.710	0.011
Hollandia	0.154	0.417	0.459	0.042
Írország	0.088	0.132	0.179	0.047
Lengyelország	0.060	0.339	0.355	0.016
Luxemburg	0.100	0.302	0.330	0.028
Magyarország	0.078	0.479	0.488	0.009
Nagy-Britannia	0.122	0.250	0.310	0.060
Németország	0.100	0.371	0.409	0.038
Olaszország	0.107	0.659	0.665	0.006
Portugália	0.119	0.523	0.565	0.042
Spanyolország	0.175	0.529	0.558	0.029
Svédország	0.263	0.593	0.610	0.017
Szlovénia	0.119	0.318	0.361	0.043
Átlag:	0.123	0.441	0.470	0.029

Megjegyzések a táblázathoz: a táblában látható számok lineáris regresszió elemzésekből származó adjusztált R-négyzet statisztikák. Minél közelebb áll az érték a lehetséges maximumot jelentő 1.00 értékhez, annál jobban magyarázza egy adott modell a bal-jobb önbesorolást, és minél közelebb esik a statisztika a lehetséges minimumot jelentő nullához, annál kisebb a függő változó teljes varianciájának a modell által megmagyarázott része. Az adatok forrását és az elemzésben szereplő változók leírását ld. alább az I.9 tábla jegyzetanyagánál: a baloldali-jobboldali önbesorolás mérésére az 5., a

Első fejezet: A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban

társadalmi-demográfiai változók mérésére az 1-3., a közpolitikai preferenciák mérésére pedig a 7. modellel kapcsolatos megjegyzéseknél.

I.7 tábla: A bal-jobb önbesorolás összefüggése a pártpreferenciákkal, továbbá egyes társadalmi-demográfiai és értékalapú törésvonalakon elfoglalt helyzettel. Magyarországi longitudinális adatok 1992-től 2003-ig

A modellben szereplő változók:	Társadalmi-demográfiai jellemzők és közpolitikai preferenciák	Csak a pártpreferencia (annyi dichotóm változó, ahány párt)	Pártpreferencia +	Az utolsó két modell illeszkedése közti különbség
			társadalmi-demográfiai jellemzők és közpolitikai preferenciák	
Adjusztált R ² statisztikák				
1992	0.056	0.058	0.081	0.023
1994	0.096	0.164	0.192	0.028
1998	0.156	0.230	0.263	0.033
2002	0.241	0.458	0.497	0.039
2003	0.215	0.404	0.458	0.054

Megjegyzések a táblázathoz: a táblában látható számok lineáris regresszió elemzésekből származó adjusztált R-négyzet statisztikák. Minél közelebb áll az érték a lehetséges maximumot jelentő 1.00 értékhez, annál jobban magyarázza egy adott modell a bal-jobb önbesorolást, és minél közelebb esik a statisztika a lehetséges minimumot jelentő nullához, annál kisebb a függő változott teljes varianciájának a modell által megmagyarázott része. Az adatok forrását és az elemzésben szereplő változók leírását ld. az I.5 tábla jegyzetanyagánál: a baloldali-jobboldali önbesorolás mérésére az 5., a társadalmi-demográfiai változók mérésére az 1-3., a közpolitikai preferenciák mérésére pedig a 7. modellel kapcsolatos megjegyzéseknél.

I.8 tábla: A szavazói magatartás hat modelljének illeszkedése egyes országokban

	1. model (demog- ráfiai)	2. model (réteg- ződési)	3. model (etnikai- vallási)	4. model (kombi- nált)	5. model (4. + bal-jobb)	6. model (4. + gazd.)
Am. Egyesült Államok 1996	0.94	0.95	0.86	0.78	0.69	0.77
Belarusz 2000	0.88	0.91	0.97	0.83	0.80	0.63
Csehország 1996	0.89	0.90	0.74	0.62	0.31	0.44
Hollandia 1998	0.82	0.87	0.59	0.47	0.30	0.45
Izrael 1996	0.83	0.87	0.52	0.40	0.23	0.38
Kanada (Quebec nélkül) 1997	0.96	0.96	0.95	0.88	0.76	0.87
Kelet-Németország 1998	0.93	0.88	0.84	0.69	0.51	0.66
Lengyelország 1997	0.85	0.89	0.85	0.68	0.38	0.66
Magyarország 1998	0.84	0.91	0.88	0.72	0.56	0.59
Mexikó 1997	0.92	0.95	0.95	0.85	0.79	0.81
Mexikó 2000	0.92	0.95	0.99	0.89	0.82	0.86
Norvégia 1997	0.85	0.88	0.84	0.65	0.39	0.63
Nyugat-Németország 1998	0.87	0.88	0.89	0.71	0.63	0.68
Oroszország 1999	0.78	0.88	0.97	0.71	0.52	0.70
Oroszország 2000	0.88	0.87	0.98	0.79	0.54	0.75
Portugália 2002	0.92	0.95	0.92	0.82	0.47	0.78
Quebec (Kanada) 1997	0.95	0.96	0.84	0.79	0.76	0.76
Románia 1996	0.82	0.90	0.36	0.29	0.32	0.28
Spanyolország 1996	0.93	0.97	0.73	0.67	0.50	0.62
Svájc 1999	0.91	0.88	0.77	0.63	0.40	0.62
Svédország 1998	0.87	0.86	0.89	0.69	0.29	0.66
Szlovénia 1996	0.86	0.92	0.73	0.63	0.53	0.60
Taiwan 1996	0.92	0.91	0.85	0.74	0.72	0.68
Új-Zéland 1996	0.90	0.93	0.79	0.67	0.42	0.56
Ukrajna 1998	0.76	0.88	0.63	0.45	0.29	0.44
Átlagérték:	0.88	0.91	0.82	0.69	0.52	0.64

Megjegyzések a táblázathoz: a táblában látható számok diszkriminancia elemzésből származó Wilks-lamba statisztikák. Egyhez közeli értékek nagyon gyenge, 0-hoz közeli értékek determinisztikus magyarázóerőt jeleznek. Az adatok forrása Sapiro *et al.* (2003), az esetleges mintatorzulások hatását a felnőtt népesség demográfiai összetételét tükröző súlyokkal korrigálva. A forrásban szereplő országok közül néhány szükségszerűen kizárásra került a jelen elemzésből, mert az elemzés szereplő változók közül egy vagy több a teljes nemzeti mintára nézve hiányzott. Németországot és Kanadát az elemzésben úgy tekintettem, mintha mindkettő két önálló országot foglalna magában. Tettem ezt egyrészt pártrendszereik regionális különbségei miatt, ami az egész ország együttes

alkalmazása esetén félrevezető eredményeket produkálna, másrészt mivel sajátos politikai jellegű régiók eleve és szándékoltan felülreprezentáltak a mintában, és így önállóan is elemezhető esetszámmal rendelkeznek. Az egy-egy mintán belül egy vagy több személy esetén hiányzó adatokat minden változón a mintaátlaggal helyettesíttem be.

A bemutatott elemzések függő változója a legutóbbi országos választáson leadott szavazat; az Amerikai Egyesült Államok, Belarusz, Mexikó (2000), Oroszország (2000), és Taiwan esetén elnökválasztási, a többi mintákban - így Mexikó (1997) és Oroszország (1999) esetén is – törvényhozási (alsóházi) választásokon leadott szavazatról van szó. A vegyes választási rendszert alkalmazó Magyarország, Németország, Ukrajna és Új Zéland esetén a pártlistás szavazatot elemzem. Az adatfelvétel sajátosságai miatt minden esetben az adatfelvételt maximum 3 hónappal megelőző választásról van szó. Minden olyan pártot (illetve elnökjelöltet), amely az adott mintában nem rendelkezett húsznál több szavazóval, egyetlen „más pártok” kategóriába vontam össze. Ahol az összevont „más pártok” kategóriába még így is húsznál kevesebb szavazó került, ott ezeket a szavazókat kizártam az elemzésből.

Az egyes modellek között abban áll a különbség, hogy milyen változók alapján próbálják megmagyarázni a megkérdezettek pártpreferenciáját. Ezeket az alábbiakban modellek szerint haladva sorolom fel.

Független változók az 1. modellben: *nem* (férfi vagy nő); *életkor* (években); *életkor négyzete*; *lakóhely #1* (város vagy falu); *lakóhely #2* (nagyváros vagy egyéb település).

Független változók a 2. modellben: *iskolázottság #1* (legalább befejezett alapfokú iskolai végzettség); *iskolázottság #2* (felsőfokú vagy annál alacsonyabb végzettség); *jövedelem* (az egy főre jutó nettó havi háztartási összjövedelem decilisekben kifejezve); *gazdasági aktivitás* (dolgozik-e vagy sem).

Független változók a 3. modellben: *vallásosság* (a templomba járás hatfokú skálán mért gyakoriságának sztenderdizált score-ja plusz a szubjektív vallásosság változó sztenderdizált score-ja; a magas értékek erős vallásosságra utalnak); *kisebbséghez tartozás #1* (1=ázsiaiak Ausztráliában, belorusz/fehérorosz nyelvet beszélők Fehéroroszországban, angolul beszélők vagy angol/skót/walesi/ír/brit nemzetiségűek Quebecben, franciául beszélők vagy francia nemzetiségűek Kanada többi részein, Morvaország lakosai a Cseh Köztársaságban, katolikusok Németország vagy Hollandia bármely részén, cigányok/romák Magyarországon, keresztények Koreában, lengyel nemzetiségűek Litvániában, bennszülöttek Mexikóban, maori bennszülöttek Új-Zélandon, magyar nemzetiségűek Romániában, oroszul nem beszélők és nem orosz nemzetiségűek Oroszországban, a horvát, szerb vagy „muzulmán” nemzetiséghez tartozók Szlovéniában, katalánul beszélők Spanyolországban, katolikusok Svájcban, a szárazföldi Kínából származó személyek Taiwanban, afro-amerikaiak az Egyesült Államokban, orosz nemzetiségűek Ukrajnában; 0=mindenki más); *kisebbséghez tartozás #2* (katolikusok Ausztráliában; lengyelül beszélők, lengyel nemzetiségűek és katolikusok Fehéroroszországban; katolikusok Kanada angol nyelvű tartományaiban; buddhisták Taiwanban; orosz nemzetiségűek Litvániában; katolikusok Új-Zélandon; muzulmánok Oroszországban; olaszul beszélők vagy olasz nemzetiségűek Svájcban; katolikusok és zsidók az Egyesült Államokban; a három nyugati régió lakosai Ukrajnában; 0=mindenki más).

Független változók a 4. modellben: valamennyi az 1, 2, vagy 3. modellben szereplő változó.

Független változók az 5. modellben: valamennyi a 4. modellben szereplő változó plusz *baloldali-jobboldali önbesorolás* (tehát egy tizenegy-fokú skálán rögzített válaszok arra a kérdésre, hogy „Az emberek gyakran beszélnek a politikában baloldaltól és jobboldaltól. Hol helyezné el önmagát ezen a skálán, ha a 0 jelenti a baloldalt és a 10-es a jobboldalt?”); és *egy dichotóm változó*, amely azokat a megkérdezetteket különbözteti meg az összes többitől, akik nem tudták vagy nem akarták elhelyezni magukat a bal-jobb skálán, és ezért azon az érdemi választ adók körében számított mintaátlaggal azonos értéket adtam nekik.

Független változók a 6. modellben: valamennyi a 4. modellben szereplő változó plusz *gazdasági helyzet-értékelés* („Ön szerint az elmúlt 12 hónapban hogyan változott [ország neve] gazdasági helyzete: 5=sokat javult, 4=valamit javult, 3=nem változott, 2=valamit romlott vagy 1=sokat romlott?”); és *egy dichotóm változó*, amely azokat a megkérdezetteket különbözteti meg az összes többitől, akik nem válaszoltak az előző kérdésre, és ezért a gazdasági helyzet-értékeléseket rögzítő előbbi változón az érdemi választ adók körében számított mintaátlaggal azonos értéket kaptak.

I.9 tábla: A szavazói magatartás hét modelljének illeszkedése egyes európai országokban 2002-ben

	1. modell (demo- gráfiai)	2. modell (réteg- ződési)	3. modell (etnikai- vallási)	4. modell (kombi- nált)	5. modell (4. + bal-jobb)	6. modell (4. + gazdaság)	7. modell (4. + köz- pol. pref.)
Ausztria	0.71	0.95	0.85	0.61	0.47	0.59	0.44
Belgium	0.79	0.88	0.76	0.58	0.46	0.54	0.40
Csehország	0.90	0.89	0.79	0.65	0.26	0.60	0.47
Dánia	0.90	0.92	0.84	0.70	0.39	0.68	0.52
Finnország	0.71	0.84	0.80	0.51	0.25	0.50	0.38
Franciaország	0.88	0.92	0.87	0.72	0.28	0.65	0.47
Görögország	0.96	0.93	0.89	0.81	0.24	0.70	0.75
Hollandia	0.87	0.90	0.64	0.51	0.31	0.50	0.39
Írország	0.86	0.93	0.89	0.76	0.67	0.73	0.69
Lengyelország	0.82	0.87	0.89	0.67	0.45	0.66	0.61
Luxemburg	0.87	0.93	0.82	0.68	0.53	0.65	0.60
Magyarország	0.91	0.91	0.96	0.78	0.44	0.76	0.74
Nagy-Britannia	0.93	0.96	0.97	0.87	0.65	0.81	0.69
Németország	0.88	0.93	0.88	0.73	0.49	0.70	0.57
Olaszország	0.92	0.96	0.86	0.76	0.27	0.66	0.53
Portugália	0.92	0.93	0.88	0.77	0.36	0.74	0.63
Spanyolország	0.93	0.97	0.87	0.81	0.43	0.70	0.63
Svédország	0.83	0.87	0.85	0.63	0.27	0.61	0.43
Szlovénia	0.82	0.88	0.66	0.52	0.41	0.48	0.46
Átlag:	0.86	0.91	0.84	0.69	0.40	0.65	0.55

Megjegyzések a táblázathoz: a táblában látható számok diszkriminancia elemzésből származó Wilks-lamba statisztikák. Egyhez közeli értékek nagyon gyenge, 0-hoz közeli értékek determinisztikus magyarázóerőt jeleznek. Az adatok forrása Jowell and the Central Co-ordinating Team (2004), az esetleges mintatorzulások hatását a mintavételi eljárás ismert hibáira épülő súlyokkal korrigálva.

A bemutatott elemzések függő változója a megkérdezettek pártpreferenciája. Ezt ebben a vizsgálatban a következő kérdéssel mérték fel: „Van-e olyan politikai párt, amely közelebb áll Önhöz, mint a többi? (HA IGEN, AKKOR:) Melyik ez a párt?”. Minden olyan pártot, amely az adott nemzeti mintában húsznál kevesebben neveztek meg, egyetlen „más pártok” kategóriába vontam össze. Ahol az összevont „más pártok” kategóriába még így is húsznál kevesebb megkérdezett került, ott ezeket a személyeket kizártam az elemzésből.

Az egyes modellek között abban áll a különbség, hogy milyen változók alapján próbálják megmagyarázni a megkérdezettek pártpreferenciáját. Ezeket az alábbiakban modellek szerint haladva sorolom fel.

Első fejezet: A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban

Független változók az 1. modellben: *nem* (férfi vagy nő); *életkor* (években); *életkor négyzete*; *lakóhely #1* (város vagy falu); *lakóhely #2* (nagyváros vagy egyéb település).

Független változók a 2. modellben: *iskolázottság #1* (legalább befejezett alapkülső iskolai végzettség); *iskolázottság #2* (felsőfokú vagy annál alacsonyabb végzettség); *jövedelem* (az egy főre jutó nettó havi háztartási összjövedelem 14 kategóriába sorolva); *gazdasági aktivitás* (dolgozik-e vagy sem).

Független változók a 3. modellben: *vallásosság* (a templomba járás hatfokú skálán mért gyakoriságának sztenderdizált score-ja plusz a szubjektív vallásosság változó sztenderdizált score-ja; a magas értékek erős vallásosságra utalnak); *kisebbséghez tartozás #1* (igen-nem válasz arra a kérdésre, hogy „Ön egy kisebbségi nemzetiségi csoport tagja?”); *kisebbséghez tartozás #2* (1=a magukat a katolikus felekezethez sorolók a vallási szempontból heterogén országokban, tehát Hollandiában, Izraelben, Luxemburgban, Magyarországon, Nagy-Britanniában, Németországban, és Svájcban; 0=mindenki más).

Független változók a 4. modellben: valamennyi az 1, 2, vagy 3. modellben szereplő változó.

Független változók az 5. modellben: valamennyi a 4. modellben szereplő változó plusz *baloldali-jobboldali önbesorolás* (tehát egy tizenegy-fokú skálán rögzített válaszok arra a kérdésre, hogy „Az emberek gyakran beszélnek a politikában baloldaltól és jobboldaltól. Hol helyezné el önmagát ezen a skálán, ahol a 0 a baloldalt és a 10-es pedig a jobboldalt jelenti?”); és *egy dichotóm változó*, amely azokat a megkérdezetteket különbözteti meg az összes többitől, akik nem tudták vagy nem akarták elhelyezni magukat a bal-jobb skálán, és ezért azon az érdemi választ adók körében számított mintaátlaggal azonos értéket adtak nekik.

Független változók a 6. modellben: valamennyi a 4. modellben szereplő változó plusz *gazdasági helyzet-értékelés* (tehát egy tizenegy-fokú, 0=teljesen elégedetlen, 10=teljesen elégedett skálán rögzített válaszok arra a kérdésre, hogy „Mindent összevetve mennyire elégedett Magyarország jelenlegi gazdasági állapotával?”); és *egy dichotóm változó*, amely azokat a megkérdezetteket különbözteti meg az összes többitől, akik nem válaszoltak az előző kérdésre, és ezért a gazdasági helyzet-értékeléseket rögzítő előbbi változón az érdemi választ adók körében számított mintaátlaggal azonos értéket kaptak.

Független változók a 7. modellben: valamennyi a 4. modellben szereplő változó plusz hat, a közpolitikai preferenciákra utaló attitűd-változó. Ezek a következő kérdésekre adott válaszokat rögzítették egy ötfokú (5=teljesen egyetért, 4=inkább egyetért, 3=egyét is ért meg nem is, 2=inkább nem ért egyet, 1=egyáltalán nem ért egyet) skálán: „Kérem mondja meg, milyen mértékben ért egyet vagy nem ért egyet a következő kijelentésekkel. ... Minél kevesebbet avatkozik be a kormány a gazdaságba, annál jobb [ORSZÁG NEVE]-nak. ... A kormánynak lépéseket kell tennie a jövedelemkülönbségek csökkentése érdekében. ... Az alkalmazottaknak szükségük van erős szakszervezetekre bér- és munkakörülményeik védelmének biztosítására. ... Hagyni kell, hogy a meleg és leszbikusok szabadon éljék az életüket, úgy ahogy akarják. ... A törvényeket minden körülmények között be kell tartani. ... A gazdasági növekedés mindig környezetkárosítással jár.”

Hivatkozások

- Almond, Gabriel A., and Sidney Verba. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Anderson, Christopher J. 2000. "Economic Voting and Political Context: A Comparative Perspective." *Electoral Studies* 19: 151-170.
- Angelusz Róbert, Fábíán Zoltán, Gázsó Tibor, Karácsony Gergely, Tardos Róbert, Tóka Gábor, és Závecz Tibor. 2003. "Politikai tagoltság "B" adatfelvétel." SPSS adatfile, a 2003. novemberi országosan reprezentatív felmérés adatai. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Alapítvány.
- Angelusz Róbert és Tardos Róbert. 1998. "Az "önéletrajzíró" válaszadó: A választási preferenciák retrospektív adatainak szisztematikus torzításai." *Századvég* (8): 3-33.
- Ansolabehere, Stephen, Roy Behr, and Shanto Iyengar. 1993. *The Media Game: American Politics in the Television Age*. New York: Macmillan.
- Barnes, Samuel H., Antonio Lopez Pina, and Peter McDonough. 1991. "The Development of Civil Society in Democratic Spain." In *Democratic Transitions*, edited by György Szoboszlai. Budapest: Magyar Politikatudományi Társaság, pp. 137-145.
- Bartels, Larry M. 2002. "Beyond the Running Tally: Partisan Bias in Political Perceptions." *Political Behavior* 24 (2): 117-150.
- Bartolini, Stefano, and Peter Mair. 1990. *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilisation of the European Electorates 1885-1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berelson, Bernard R., Paul F. Lazarsfeld, and William N. McPhee. 1954. *Voting: A Study of Public Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Brug, Wouter van der. 1999. "Voters' Perceptions and Party Dynamics." *Party Politics* 5: 147-170.
- Campbell, Angus, Philip E. Converse, Warren E. Miller, and Donald Stokes. 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley & Sons.
- CEU (Közép-Európai Egyetem). 1992. "The Development of Party Systems and Electoral Alignments in East Central Europe: Hungary, Fall 1992." SPSS adatfile, az 1992. szeptemberi magyarországi, országosan reprezentatív felmérés adatai. Budapest: Közép-Európai Egyetem, Politikatudományi Tanszék.
- . 1994. "The Development of Party Systems and Electoral Alignments in East Central Europe: The May 1994 Hungarian Post-Election Survey." SPSS adatfile, az 1994. májusi magyarországi, országosan reprezentatív felmérés adatai. Budapest: Közép-Európai Egyetem, Politikatudományi Tanszék.
- . 1998. "The Development of Party Systems and Electoral Alignments in East Central Europe: The May 1998 Hungarian Post-Election Survey." SPSS adatfile, az 1998. májusi magyarországi, országosan reprezentatív felmérés adatai. Budapest: Közép-Európai Egyetem, Politikatudományi Tanszék.
- . 2002. "The Development of Party Systems and Electoral Alignments in East Central Europe: The April 2002 Hungarian Post-Election Survey." SPSS adatfile, a 2002. áprilisi magyarországi, országosan reprezentatív felmérés adatai. Budapest: Közép-Európai Egyetem, Politikatudományi Tanszék.

- Converse, Philip E. 1969. "Of Time and Partisan Stability." *Comparative Political Studies* 2: 139-171.
- Converse, Philip E., and Georges Dupeux. 1962. "Politicization of the Electorate in France and the United States." *Public Opinion Quarterly* 26 (1): 13-23.
- Crepaz, Markus L. 1990. "The Impact of Party Polarization and Postmaterialism on Voter Turnout: A Comparative Study of 16 Industrial Democracies." *European Journal of Political Research* 18: 183-206.
- Dalton, Russell J., and Martin P. Wattenberg. 1993. "The Not So Simple Act of Voting." In *Political Science: The State of the Discipline II*, edited by Ada W. Finifter. Washington, DC: American Political Science Association, pp. 193-218.
- Downs, Anthony. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- Fiorina, Morris P. 1981. *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Gallup Budapest. 1990. "Az 1990. március 20-23-i országosan reprezentatív adatfelvétel adatai." SPSS adatfile, katalógusszám C34. Budapest: Társi adatbank.
- Hinich, Melvin J., and Michael C. Munger. 1992. "A Spatial Theory of Ideology." *Journal of Theoretical Politics* 4: 5-30.
- Huber, John D. 1989. "Values and Partisanship in Left-Right Orientations: Measuring Ideology." *European Journal of Political Research* 17: 599-621.
- Huckfeldt, Robert, and John Sprague. 1995. *Citizens, Politics, and Social Communication: Information and Influence in an Election Campaign*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald, and Hans-Dieter Klingemann. 1976. "Party Identification, Ideological Preference, and Left-Right Dimension among Western Mass Publics." In *Party Identification and Beyond: Representations of Voting and Party Competition*, edited by Ian Budge, Ivor Crewe and Dennis Farlie. London: John Wiley & Sons, pp. 243-275.
- Irvine, William P., and H. Gold. 1980. "Do Frozen Cleavages Ever Go Stale?" *British Journal of Political Science* 10: 187-218.
- Iyengar, Shanto. 1990. "Shortcuts to Political Knowledge: The Role of Selective Attention and Accessibility." In *Information and Democratic Processes*, edited by John A. Ferejohn and James H. Kuklinski. Urbana, IL: University of Illinois Press, pp. 160-185.
- Jowell, Roger, and the Central Co-ordinating Team. 2004. "European Social Survey 2002/2003: Technical Report and Data File." Version 5 data set and documentation, archived and distributed by the Norwegian Social Science Data Services. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University.
- Klingemann, Hans-Dieter, and Dieter Fuchs. 1989. "The Left-Right Schema." In *Continuities in Political Action*, edited by M. Kent Jennings and Jan W. van Deth. Berlin: Walter de Gruyter, pp. 203-234.
- Laponce, J. A. 1981. *Left and Right: The Topography of Political Perceptions*. Toronto: University of Toronto Press.
- Laver, Michael, and Norman Schofield. 1998. *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Europe*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Leithner, Christian. 1997. "Of Time and Partisan Stability Revisited: Australia and New Zealand 1905-90." *American Journal of Political Science* 41: 1104-1027.

- Linder, Wolf. 1994. *Swiss Democracy: Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*. New York: St. Martin's Press.
- Lodge, Milton, Marco R. Steenbergen, and Shawn Brau. 1995. "The Responsive Voter: Campaign Information and the Dynamics of Candidate Evaluation." *American Political Science Review* 89 (2): 309-326.
- MacKuen, Michael B., Robert S. Erikson, and James A. Stimson. 1989. "Macropartisanship." *American Political Science Review* 83: 1125-1142.
- Mainwaring, Scott, and Mariano Torcal. 2004. "Volatility 1978-2003." Data set. Notre Dame, IN: The Helen Kellogg Center for International Studies, University of Notre Dame.
- McKelvey, Richard D. 1976. "Intransitivities in Multidimensional Voting Models and Some Implications for Agenda Control." *Journal of Economic Theory* 12: 472-482.
- . 1979. "General Conditions for Global Intransitivities in Formal Voting Models." *Econometrica* 47: 1085-1112.
- McKelvey, Richard D., and Peter C. Ordeshook. 1986. "Information, Electoral Equilibria, and the Democratic Ideal." *Journal of Politics* 48: 909-937.
- Miller, Warren E. 1986. "Party Identification and Political Belief Systems: Changes in Partisanship in the United States 1980-84." *Electoral Studies* 5: 101-121.
- Miller, Warren E., and Merrill Shanks. 1996. *The New American Voter*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Niemi, Richard G., and M. Kent Jennings. 1991. "Issues and Inheritance in the Formation of Party Identification." *American Journal of Political Science* 35: 970-988.
- Powell, G. Bingham Jr. 1980. "Voting Turnout in Thirty Democracies: Partisan, Legal, and Socio-Economic Differences." In *Electoral Participation: A Comparative Handbook*, edited by Richard Rose. London: Sage, pp. 5-34.
- Powell, G. Bingham Jr., and Guy D. Whitten. 1993. "A Cross-National Analysis of Economic Voting: Taking Account of the Political Context." *American Journal of Political Science* 37: 391-414.
- Sani, Giacomo, and Giovanni Sartori. 1983. "Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies." In *Western European Party Systems: Continuity and Change*, edited by Hans Daalder and Peter Mair. Beverly Hills, CA: Sage, pp. 307-341.
- Sapiro, Virginia, W., Philips Shively, and the Comparative Study of Electoral Systems. 2003. "Comparative Study of Electoral Systems, 1996-2001 Module 1 Micro-District-Macro Data." Data set, 4 August 2003 version. Ann Arbor, MI: University of Michigan, Center for Political Studies.
- Schmitt, Hermann, and Sören Holmberg. 1995. "Political Parties in Decline?" In *Citizens and the State*, edited by Hans-Dieter Klingemann and Dieter Fuchs. Oxford: Oxford University Press, pp. 95-133.
- Shively, Philips, and the Comparative Study of Electoral Systems. 2003. "Comparative Study of Electoral Systems, 2001-2006 Module 2 Micro-District-Macro Data." Data set, 1 May 2003 Advance Release. Ann Arbor, MI: University of Michigan, Center for Political Studies.
- Smith, S. Stephenson, Robert W. Voorhees, and William Morris, eds. 1995. *The New International Webster's Comprehensive Dictionary of the English Language*. Deluxe encyclopedic edition. Naples, FL: Trident Press International.

- Tóka, Gábor. 2002. "Issue Voting and Party Systems in Central and Eastern Europe." In *Bürger und Demokratie in Ost und West. Studien zur politischen Kultur und zum politischen Prozess - Citizens and Democracy in East and West. Studies in Political Culture and the Political Process*, edited by Dieter Fuchs, Edeltraud Roller and Bernhard Wessels. Opladen: Westdeutscher Verlag, pp. 169-185.
- Tóka Gábor. 1998. "A pártpreferenciák stabilitásának meghatározói." *Századvég* (9): 3-26.
- . 2001. "A szavazói magatartás kutatása." *Politikatudományi Szemle* 10 (3): 105-130.
- Whitten, Guy D., and Harvey D. Palmer. 1999. "Cross-National Analyses of Economic Voting." *Electoral Studies* 18: 49-67.
- Wilkin, Sam, Brandon Haller, and Helmut Norpoth. 1997. "From Argentina to Zambia: a World-Wide Test of Economic Voting." *Electoral Studies* 16: 301-316.